

Nuo Valetos iki Faro: archeologijos paveldas ir bendruomenės

Justina Poškienė

Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Archeologijos katedra
Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius
justina.poskiene@if.vu.lt

Anotacija. Straipsnyje aptariamos besikeičiančios archeologijos paveldo apsaugos tendencijos – nuo ekspertinėmis žiniomis grįstos paveldosaugos link „paveldo demokratizacijos“. Šį procesą gerai reprezentuoja Europos archeologijos konsiliumo 2014 m. priimta Amersforto darbotvarkė, kuri siekia integruoti Faro konvencijos nuostatas į Valetos konvencijos suformuotą archeologijos paveldo apsaugos praktiką. Bendresni paveldosaugos procesai bei viešojo administravimo politikos pokyčiai, skatinantys dalyvavimu grįstą valdyseną, taip pat prisideda prie visuomenės vaidmens sureikšminimo priimančiais sprendimais. Būtent šiuo – archeologijos ir visuomenės santykio – aspektu straipsnyje pristatomos šiuolaikinės archeologijos paveldo apsaugos tendencijos, taip pat pateikiamos išvalgos apie vietos bendruomenių požiūrį į archeologijos paveldą Lietuvoje.

Reikšminiai žodžiai: archeologijos paveldas, paveldo bendruomenės, Faro konvencija, Valetos konvencija, Amersforto darbotvarkė.

From Valletta to Faro: Archaeological Heritage and Communities

Abstract. The article discusses the changing trends in archaeological heritage conservation – from expertise-based heritage protection to the ‘democratisation of heritage’. This process is well represented by the Amersfoort Agenda, adopted by *The Europae Archaeologiae Consilium* (EAC) in 2014, which seeks to integrate the principles of the Faro Convention into the practice of archaeological heritage protection developed by the Valletta Convention. More generalised heritage conservation processes and changes in public administration policies that promote participatory (interactive) governance also contribute to a stronger role for society in decision-making. It is in this aspect – the relationship between archaeology and society – that the paper presents the contemporary trends in archaeological heritage conservation, as well as insights into the local communities’ attitudes towards archaeological heritage in Lithuania.

Keywords: archaeological heritage, heritage communities, Faro Convention, Valletta Convention, Amersfoort Agenda.

Įvadas

Pagrindiniai bendrąją Europos archeologijos paveldo apsaugos strategiją šiandien formuojantys Europos Tarybos dokumentai – Pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija (Valetos, priimta 1992 m.) ir Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija (Faro, priimta 2005 m., įsigaliojo 2011 m.). Nors

Padėka. Finansavimą projektui „Lietuvos visuomenės stiprinimas pasitelkiant paveldo bendruomenes: iššūkiai ir galimybės“ pagal Lietuvos mokslo tarybos prioritetinių mokslinių tyrimų programą „Visuomenės atsparumo stiprinimas ir krizių valdymas šiuolaikinių geopolitinių įvykių kontekste“ skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutartis Nr. S-VIS-23-13. Straipsnyje skelbiamus apklausų duomenis apibendrino projekto tyrėja Irena Šutinienė. Projekto vykdytojai nuoširdžiai dėkoja visiems apklausose dalyvavusiems vietos bendruomenių ir institucijų atstovams.

Received: 12/11/2024. Accepted: 10/12/2024

Copyright © 2024 Justina Poškienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Faro konvenciją ratifikavusių šalių yra kur kas mažiau¹, abu dokumentai, nepaisant skirtingo jų teisinio statuso atskirose Europos valstybėse, yra traktuojami kaip visuma, nes: „[...] *abi konvencijos siekia matyti archeologiją tikrame pasaulyje. Pirmoji yra apie tai, kaip apsaugoti archeologijos paveldą nuo žmogaus keliamų grėsmių, o antroji – apie tai, kaip archeologijos paveldą sugrąžinti žmonėms. Taigi jos neprieštarauja viena kitai, logiškai papildo viena kitą [...]*“ (Florjanowicz, 2015, p. 26). Archeologijos paveldo apsaugos principams reikšmingos įtakos taip pat turi bendresni paveldosaugos procesai ir viešojo administravimo politikos pokyčiai, kurie pasižymi valdžios centralizacijos mažėjimo, savivaldos ir bendruomenių įgalinimo tendencijomis².

„Paveldo demokratizacijos“ kryptimi veikia ir Europos archeologijos konsiliumas (EAC – lot. *Europae Archaeologiae Consilium*)³. Įvertinęs Valetos konvencijos 20-mečio rezultatus, EAC 2014 m. priėmė Valetos ir Faro konvencijų nuostatas integruojančią Amersforto darbotvarkę (Amersfoort Agenda, 2015), kuri nubrėžė archeologijos paveldo apsaugos gaires, o šios tapo 2022–2027 m. EAC veiklos strateginio plano pagrindu. Valetos ir Faro konvencijų nuostatos suvienytos Europos archeologijos paveldo išsaugojimo vizijoje: „*Europos paveldo valdymas apima archeologijos paveldą kaip pagrindinį komponentą, pripažįstant jo vertę visuomenei ir ekonomikai, ir tai, kad šis paveldas turėtų būti tinkamai saugomas kaip Europos kolektyvinės atminties šaltinis, kaip istorinių ir mokslinių tyrimų priemonė ir kaip bendradarbiavimo ir įtraukties katalizatorius*“ (EAC Strategic Plan, 2022–2027).

Amersforto darbotvarkė apima tris strategines kryptis, kurių esmę sudaro archeologijos ir visuomenės sąveikos stiprinimas Valetos konvencijos nuostatomis grįstose Europos valstybių paveldo apsaugos sistemose. Pirmoji kryptis – „Faro konvencijos dvasia: įtvirtinti archeologiją visuomenėje“ – siekia paskatinti ir palengvinti visuomenės dalyvavimą archeologijos veiklose, taip pat ragina archeologijos sklaidą visuomenėje susieti su kitomis politikos sritimis ir visuomenei kylančiais šiuolaikinio pasaulio iššūkiais, integruoti archeologijos temą į vaikų ir jaunimo švietimą. Pabrėžiama, kad, siekiant šių tikslų, visų pirma yra būtina pažinti visuomenę: analizuoti jos norus, interesus ir suinteresuotųjų šalių lūkesčius, pageidautina, tiesiogiai bendraujant su žmonėmis, suinteresuotosiomis šalimis. Antroji – „Draša pasirinkti“ – skirta neišvengiamiems pasirinkimams ir jų pasekmėms archeologijos paveldo apsaugos procese įvertinti ir paaiškinti. Pagrįstiems ir aiškiems sprendimams dėl archeologijos paveldo išsaugojimo *in situ*, tyrimų, apsaugos būdų ir kt. priimti reikalinga patikima infrastruktūra, sudaranti sąlygas naudotis sukauptais tyrimų duomenimis, aiškūs kriterijai ir bendros mokslinių tyrimų programos, be to, raginama į sprendimų priėmimą įtraukti įvairias suinteresuotąsias šalis. Trečioji – „Europos istorijos šaltinių valdymas“ – skatina taikyti naujas skaitmenines technologijas, kurios leistų atverti archeologinę informaciją įvairiems naudotojams ir visuomenei, paskatintų tarpdisciplininį bendradarbiavimą ir dalijimąsi duomenimis, taip pat ir europiniu mastu (Amersfoort Agenda, 2015).

Nors esama gausybės sėkmingai įgyvendintų projektų pavyzdžių⁴, praktikoje „paveldo demokratizacijos“ procesai nėra savaimė akivaizdūs (Calling on the Community, 2023), o savo pobūdžiu skirtingų Valetos ir Faro konvencijų nuostatų suderinamumas ir įgyvendinimas – sudėtingas (Olivier, 2017).

¹ Valetos konvenciją yra ratifikavusios 46 valstybės, Faro konvenciją – 25 valstybės (prisijungusios, bet neratifikavusios – 4) Europoje ir už jos ribų (daugiau žr. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=199>, žiūrėta 2024-11-02). Lietuva Valetos konvenciją ratifikavo 1999 m., tačiau prie Faro konvencijos nėra prisijungusi ir, bent artimiausioje ateityje, neplanuoja tai daryti.

² Ne išimtis ir Lietuva: pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Seimo patvirtintoje Valstybės pažangos strategijoje „Lietuvos ateities vizija „Lietuva 2050“ numatyta „Demokratinės kultūros ir valdysenos kryptis“, kurios esmė – „*piliečių kuriama demokratija: patikima, atvira, telkianti*“. Strategija numato, kad: „*Šalyje veiks tvirtas ir efektyvus valstybės institucijų atskaitomybės modelis. Naują svorį įgaus partnerystės su nevyriausybiniais ir privačiais sektoriais bei bendruomenėmis. Mažės valdžios centralizacija*“ (Valstybės ateities vizija „Lietuva 2050“, 2023).

³ EAC įsteigtas 1999 m. ir vienija Europos Tarybos valstybių narių nacionalines institucijas, atsakingas už archeologijos paveldo išsaugojimą. Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos prie EAC organizacijos prisijungė 2004 m. (daugiau žr. <https://www.europae-archaeologiae-consilium.org/>).

⁴ Daugiau žr. Europos Tarybos puslapyje, Faro veiksmų planas (*Faro Action Plan*): <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/cultural-heritage>

Būtent šiuo – archeologijos ir visuomenės santykio – aspektu straipsnyje siekiama aptarti šiuolaikines tendencijas archeologijos paveldo apsaugos srityje ir pristatyti kai kurias įžvalgas apie vietos bendruomenių požiūrį į archeologijos paveldą Lietuvoje.

Straipsnyje aptariama problematika nėra nauja. Temos literatūra yra labai plati, todėl pagrindinės straipsnyje naudotos publikacijos ir šaltiniai aptariami bendrai, juos suskirsčius į tris pagrindines, iš dalies sutampančias, grupes: 1) darbai, skirti archeologijos paveldo tyrimų bei apsaugos istorijai ir teorijai (apimantys ir viešosios archeologijos problematiką); 2) publikacijos ir šaltiniai, susiję su praktiniais archeologijos paveldo apsaugos ir Faro konvencijos įgyvendinimo klausimais, taip pat kontekstinė literatūra, nagrinėjanti bendruomenių įgalinimo viešajame administravime aspektus; 3) vietos bendruomenių apklausos rezultatai, kuriais remiantis pateikiamos įžvalgos apie visuomenės požiūrį į archeologijos paveldą Lietuvoje.

Simbolinis svarstymų apie archeologijos mokslo, paveldo, visuomenės santykį ir atskaitomybę visuomenei atskaitos taškas – JAV archeologo, kultūros išteklių valdymo sistemos kūrėjo Charleso R. McGimsey III 1972 m. studija „Public Archaeology“, kurioje pasiūlyta sąvoka „viešoji archeologija“ (angl. *public archaeology*) plačiai prigijo (McGimsey, 1972). Praėjus pusei amžiaus, viešosios archeologijos (plačiaja prasme) srities publikacijų gausa (pavyzdžiui, Schadla-Hall, 1999; Merriman, 2004; Smith, Waterton, 2009; Matsuda, Okamura, 2011; Moshenska, 2017; Westmont, 2022), taip pat jos turinį nusakančių sąvokų įvairovė gerai atskleidžia, jog archeologijos mokslo, paveldo apsaugos ir visuomenės sąveika yra sudėtingas procesas, kurį galima apibendrinti kaip santykio tarp archeologijos ir šiuolaikinės visuomenės formavimą bei analizę (pavyzdžiui, Smith, 2009; Moshenska, 2017), nuvedusią iki kritinių viešosios archeologijos studijų ir „dalyvaujančiosios archeologijos“ praktikos paieškų (pavyzdžiui, Westmont, 2022; Jameson, 2022). Minėtinas etapas Laurajane Smith, australų paveldo ir muziejinkystės ekspertės, 2006 m. darbas „Paveldo naudojimas“ (*Uses of Heritage*), kuriame pavartota sąvoka „autorizuotas paveldo diskursas“ (*Authorized Heritage Discourse*, AHD), kitaip – oficialiosios, valstybinės paveldo apsaugos sistemos palaikoma paveldo samprata – plačiai prigijo (Smith, 2006). Šis ir kiti Smith darbai (pavyzdžiui, Smith, 2007; Smith, Waterton, 2009) suteikė pagreitį kritinėms paveldo studijoms, kurios susitelkė į „autorizuoto paveldo diskurso“ kritiką ir į valstybinės paveldo apsaugos darbotvarkę nepatekusių „visuomenės dalyvavimo pavelde“ temų nagrinėjimą (pavyzdžiui, Holtorf, 2005; Karl, 2012; Olivier, 2017). Iš gausių publikacijų, analizuojančių archeologijos paveldo verčių, archeologijos paveldosaugos teorinius ir praktinius aspektus, minėtini amerikiečių archeologo Williama D. Lipe'o (Lipe, 1974; Lipe, 1984), britų archeologų Timothy Darvillo (Darvill, 1995), Johno Carmano (Carman, 2000; Carman, 2009; Carman, 2015, kt.), lenkų tyrinėtojo Zbigniewo Kobylińskiego (Kobyliński, 2011) darbai. Archeologijos mokslo (pavyzdžiui, Díaz-Andreu, Champion, 1996; Trigger, 2006) ir paveldo apsaugos istoriją bei problematiką pristatančiais darbais (pavyzdžiui, Skeates, 2004; Shanks, 2008; Waterton, Smith, 2009; Willems, 2010; King, 2011; Depaepe, 2016) straipsnyje remtasi atskleidžiant bendruosius archeologijos ir visuomenės sąveikos kontekstus.

Įvairaus pobūdžio darbų, kurie siejasi su Faro konvencijos įgyvendinimo problematika, itin gausu: absoliuti dauguma šiuolaikinės paveldo apsaugos problemas nagrinėjančių tekstų referuoja į Faro konvenciją (pavyzdžiui, Colomer, 2021; Tully *ir kt.*, 2022). Europos Tarybos leidinyje „Paveldas ir ne tik“ (*Heritage and Beyond*) skelbiamos Faro konvenciją rengusių ekspertų publikacijos atskleidžia dokumento parengimo tikslus ir laukiamą poveikį (Council of Europe, 2009). Minėtina Faro konvencijos praktinį įgyvendinimą nagrinėjanti 2014 m. britų archeologo Johno Schofieldo sudaryta studija „Kam reikalingi ekspertai? Kultūros paveldo žemėlapių perbraižymas“ (*Who needs experts? Counter-mapping Cultural Heritage*), kurioje aiškinamasi, kokie paveldo apsaugos praktikos pokyčiai būtų naudingi prisidedant prie socialiai aktualios kultūros paveldo apsaugos darbotvarkės (Schofield, 2014)⁵. Europos archeologijos konsiliumo publikacijos (*EAC Occasional Papers*) yra reikšmingos atskleidžiant archeologijos paveldo apsaugos ir Faro konvencijos įgyvendinimo praktinius aspektus.

⁵ Ši tema nagrinėta TAG (*Theoretical Archaeology Group*) kasmetinėje konferencijoje dar 2010 metais (TAG, 2010).

Šiuolaikinių viešojo administravimo praktikų taikymą paveldosaugoje siekiant visuomenės dalyvavimo nagrinėja novatoriška studija „Kreipimasis į bendruomenę. Suprantant dalyvavimą paveldo sektoriuje iš dalyvaujamosios valdysenos perspektyvos“ (*Calling on the Community. Understanding Participation in the Heritage Sector; an Interactive Governance Perspective*) (Calling on the Community, 2023). Ši, taip pat kiti kontekstiniai darbai (pavyzdžiui, Arnstein, 1969; Ostrom, 1990) ir šaltiniai – Valetos konvencijos aiškinamasis raštas (Explanatory Report, 1992), Faro konvencijos aiškinamasis raštas (Explanatory Report, 2005), Faro konvencijos atitiktį ir poveikį nacionalinėms paveldo apsaugos sistemoms nagrinėjančios užsienio (Report from the Swedish National Heritage Board, 2014) ir Lietuvos (Kultūros paveldo apsaugą ir paslaugų teikimą reglamentuojančių teisės aktų ir kultūros paveldo apsaugos srityje dalyvaujančių institucijų funkcijų tyrimas, 2019) institucijų studijos, kiti šaltiniai (pavyzdžiui, teisės aktai, doktrininiai dokumentai ir panašūs šaltiniai, kurie skelbiami instituciniuose Europos Tarybos, Valstybinės kultūros paveldo komisijos (toliau – VKPK), Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos (toliau – KPD) interneto puslapiuose) – praverė aptariant bendruosius paveldo apsaugos kontekstus.

Reprezentatyvių tyrimų, kurie leistų susidaryti vaizdą apie Lietuvos gyventojų požiūrį į archeologijos paveldą, nėra. 2024 m., įgyvendinant projektą „Lietuvos visuomenės stiprinimas pasitelkiant paveldo bendruomenes: iššūkiai ir galimybės“ (LMTLT, sutartis Nr. S-VIS-23-13), su 10 vietos bendruomenių atstovais buvo atlikti pusiau struktūruoti interviu. Apibendrinti jų rezultatai archeologijos paveldo kontekste pristatomi straipsnyje. Interviu davė Abromiškių (Elektrėnų savivaldybė), Darsūniškio (Kaišiadorių r. savivaldybė), Daugų (Alytaus r. savivaldybė), Grabijolų (Elektrėnų savivaldybė), Kalvių (Kaišiadorių r. savivaldybė), Kašonių (Prienu r. savivaldybė), Kernavės (Širvintų r. savivaldybė), Merkinės (Varėnos r. savivaldybė), Paparčių (Kaišiadorių r. savivaldybė), Šilavoto (Prienu r. savivaldybė) bendruomenių atstovai. Projekto tikslais taip pat buvo atlikta apklausa išsiuntus anketą elektroniniu paštu: informacijos apie bendruomenių veiklą paveldo srityje suteikė KPD teritoriniai skyriai (4 atsakymai), kultūros centrai (17 atsakymų), saugomų teritorijų direkcijos (12 atsakymų), savivaldybės (17 atsakymų), seniūnijos (23 atsakymai), kaimo bendruomenės ir vietos veiklos grupės (7 atsakymai). Interviu ir apklausos elektroniniu paštu medžiaga saugoma Vilniaus universiteto Istorijos fakultete.

Archeologijos mokslas, paveldas ir visuomenė: istorinis ekskursas

Siekiant suprasti šiandienos archeologijos paveldo apsaugos procesus, verta apžvelgti jų ištakas. Vedami poreikio apsaugoti archeologijos mokslo šaltinius, XIX a. antroje pusėje daugelyje Vakarų valstybių būtent archeologai inicijavo pirmųjų modernių paveldo apsaugos įstatymų priėmimą ir jį pasiekė (Waterton, Smith, 2009, p. 10; Cleere, 2000, p. 2–8). Tiek tuometinis archeologijos mokslas, tiek paveldo apsauga atliepė nacionalinių valstybių poreikius formuojant nacionalinę kultūrą ir identitetą, todėl archeologijos, visuomenės ir valdžios santykis buvo glaudus (Díaz-Andreu, Champion, 1996; Trigger, 2006).

Po Antrojo pasaulinio karo bendrų tarptautinių paveldosaugos principų įtvirtinimui įkurtos įvairios tarptautinės tarpvyriausybės ir nevyriausybės organizacijos, į kurių veiklą atkūrusi Nepriklausomybę įsiliejo ir Lietuva⁶, formavo valstybių sienas peržengiantį „autorizuotą paveldo diskursą“. 1956 m. UNESCO priima globalias Rekomendacijas dėl tarptautinių principų archeologiniams kasinėjimams (Naujojo Delio rekomendacijos) (Rekomendacijos dėl tarptautinių principų archeologiniams kasinėjimams, 1956), o Europos Taryba – 1969 m. Europos archeologijos paveldo apsaugos konvenciją (Londono) (Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija, 1969). Abu šie dokumentai nukreipti į ekspertinėmis žiniomis grįstos archeologijos paveldo apsaugos stiprinimą ir archeologijos tyrimų kokybės standartų gerinimą. Vakaruose šie paveldosaugos procesai sutapo su archeologijos mokslo metodologiniu ir idėjiniu atsinaujinimu – vadinamąja Naująja (procesų) archeologija,

⁶ Pavyzdžiui, UNESCO – Lietuva prisijungė 1991 m.; Europos Taryba – Lietuva prisijungė 1993 m.; ICCROM – Lietuva prisijungė 1991 m.; ICOMOS – Lietuvos nacionalinis komitetas įkurtas 1992 m.; ICOM – Lietuvos nacionalinis komitetas įkurtas 1996 m.

kilusia Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Didžiojoje Britanijoje (Trigger, 2006, p. 386–483), kurios tiesioginis „šalutinis“ rezultatas – JAV Nacionalinės parkų tarnybos sistemoje susiformavusi paveldosaugos praktika, žinoma kaip CRM (*Cultural Resource Management*), arba – kultūros išteklių valdymas⁷ (Smith, 2004, p. 105–124; Smith, 2007, p. 172–187). CRM samprata apima visą materialų ir nematerialų paveldą ir, nors pati sąvoka gali būti apibrėžiama įvairiai (King, 2011, p. 28), jos esmė – paveldo apsaugos tikslas turėtų būti ne archeologinis objektas, kaip „kultūros turtas“, o įvairių procesų, veikiančių ar galinčių paveikti archeologinį objektą, valdymas. Ši praktika apima nekilnojamąjį (archeologinės vietos) ir kilnojamąjį (archeologiniai radiniai) paveldą ir siekia įvairių interesų grupių poreikių ir paveldosaugos reikalavimų suderinamumo laikantis visuotinai priimtų etikos normų. Šiandien archeologijos paveldo apsauga, kad ir kokia sąvoka būtų įsitvirtinusi teisinėje-administracinėje sistemoje, daugelyje Vakarų valstybių yra grindžiama kultūros išteklių valdymo principais (Carman, 2015, p. 28–51; *Recent Developments in Preventive Archaeology in Europe*, 2016).

Nors archeologijos paveldo apsauga yra glaudžiai susijusi su archeologijos mokslo idėjų raida ir, atrodytų, turėtų siekti tų pačių tikslų, visgi archeologijos mokslo ir paveldo apsaugos „keliai“ išsiskyrė būtent XX a. antroje pusėje. Procesų archeologijai atstovaujantys mokslininkai atsiribojo nuo valstybinės paveldosaugos – administracinės funkcijos ar praktinės veiklos, – kurią neišvengiamai veikia „tikrajam mokslui“ svetimi ideologiniai valstybės politikos uždaviniai. Tik nedaugelis paveldosauginių temų (archeologijos paveldo vertė, archeologijos ir visuomenės santykio problema) sulaukė daugiau mokslininkų archeologų dėmesio (pavyzdžiui, Lipe, 1974). Archeologijos mokslo ir paveldosaugos sąsajos susilpnėjo, o „anapus“ mokslinių interesų vykdyta archeologijos paveldo apsaugos veikla imama apibendrintai vadinti „viešąja archeologija“ (McGimsey, 1972).

Ekonominis XX a. septintojo–aštuntojo dešimtmečio augimas smarkiai padidino vadinamosios „gelbėjimo“ archeologijos apimtis plėtos determinuotose vietose, išaugino archeologijos paveldo destruktijos mastus, išryškino archeologinių tyrimų kokybės ir paveldosaugos sistemos trūkumus. Tai sąlygojo „autorizuoto paveldo diskurso“ pokyčius ir naujų tarptautinių dokumentų priėmimą. 1990 m. prie ICOMOS įkurtas Tarptautinis archeologijos paveldo valdymo komitetas (*International Committee for Archaeological Heritage Management*, ICAHM) priima Archeologijos paveldo apsaugos ir valdymo chartiją (Lozanos), skirtą archeologijos paveldo valdymo bendrosioms gairėms ir nuostatomis apibrėžti (Archeologijos paveldo apsaugos ir valdymo chartija, 1990). Archeologijos paveldas čia apibrėžiamas kaip „[...] *trapus ir neatsinaujinantis kultūros šaltinis. Todėl žemės panauda turi būti kontroliuojama ir vystoma taip, kad būtų minimizuota archeologijos paveldo destruktija*“ (2 str.). Chartija įtvirtina konservacinį požiūrį į archeologijos paveldo apsaugą, taip pat akcentuoja apsaugos reikalavimų integravimą į įvairias kultūrinės, švietimo, aplinkosaugos bei ekonomines veiklas atskleidžiant archeologijos paveldo vertes ir šitaip stiprinti jo svarbą dabarties visuomenei. 1992 m. Europos Taryba priima Pataisytą Europos archeologijos paveldo apsaugos konvenciją (Valetos), kuri paveikė archeologijos paveldo apsaugą reglamentuojančių įstatymų turinį visoje Europoje, taip pat Lietuvoje (Pataisytą Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija, 1992). Aiškinamajame rašte nurodoma, kad Valetos konvencija turėtų paskatinti informacijos apie archeologijos paveldą kaupimą ir sisteminimą taip, kad ji būtų geriau perteikiama vystytojams; administracinių struktūrų, kurios sugebėtų valdyti plėtos projektus (įskaitant ir archeologijos paveldo valdymą) įsteigimą; teisės aktų, integruojančių archeologijos paveldą į teritorijų planavimo procesą, priėmimą; naujų reikalavimų plėtos projektams įteisinimą; visuomenės švietimą apie archeologijos paveldą kaip Europos kultūrinio identiteto dėmenį (Explanatory Report, 1992). Kad galimybės ir teisės naudotis archeologijos paveldu būtų užtikrintos būsimoms kartoms, jo apsaugoje diegiami CRM principai: pirmenybė teikiama konservaciniam požiūriui, kuris įgyvendinamas ribojant destruktinių tyrimo metodų taikymą ir tokiais metodais tiriamų objektų apimtis, taikant apsaugos *in situ* principą ateities mokslinių tyrimų tikslais. Archeologijos paveldo samprata taip

⁷ CRM sąvoka JAV imta vartoti apie 1975 m. Europoje ši praktika dažniausiai apibūdinama kaip AHM – archeologijos paveldo valdymas (*Archaeological Heritage Management*) arba ARM – archeologijos išteklių valdymas (*Archaeological Resource Management*), nors tebėra plačiai vartojamas ir tradicinis apibrėžimas „archeologijos paveldo apsauga“ jam suteikiant naują turinį (*European Preventive Archaeology*, 2007).

pat gerai iliustruoja požiūrio į šį paveldą pokyčius: aktualizuojant socialines ir kultūrinės vertes, archeologijos paveldas apibrėžiamas ne tik kaip „istorinių bei mokslinių tyrimų objektas“, bet ir „kaip Europos kolektyvinės atminties šaltinis“ (1 str.) (Pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija, 1992).

XX a. pabaigoje archeologijos moksle formavosi vadinamosios poprocesinės archeologijos⁸ prieiga, kuri sutelkė dėmesį į simbolines materialiosios kultūros prasmes. Teorinių priėgų ir metodų įvairovė šiuolaikinę archeologiją pavertė „interpretuojančiaja“: paskatintas poprocesualizmo, „archeologijos pasakojimas“ tapo atviras ir daugiabalsis, o į archeologijos mokslo aprėptį pateko įvairiausios praeities interpretavimo idėjos, kurios anksčiau laikytos marginaliomis ar net nemokslinėmis (Trigger, 2006, p. 386–483). Šis virsmas atnešė naujovių ir į archeologijos paveldosaugą: viena vertus, XX a. paskutiniame dešimtmetyje „interpretuojančiosios archeologijos“ perspektyvoje imtas kritikuoti dominuojantis „autorizuotas paveldo diskursas“ (Byrne, 1991; Smith, 2007), kita vertus, vis intensyviau ieškoma archeologijos prasmės ir naudos šiuolaikinei visuomenei (Sabloff, 2008; Gould, 2018), paveldo apsaugos temos vis dažniau patenka į archeologijos mokslo akiratį siekiant teorinio pagrindimo archeologijos paveldo valdymo praktikai (Carman, 2015)⁹.

Viešoji archeologija: nuo „darbo su visuomene“ iki „dalyvaujamosios archeologijos“

Minėta, kad archeologijos mokslo, paveldo ir visuomenės sąveikos temos ne vieną dešimtmetį plėtojamos viešosios archeologijos kontekste. Viešoji archeologija įvardijama kaip „sritis“, „šaka“, „tendencija“ ar „tema“, o gausybė šios sąvokos apibrėžimų vienija susitelkimas į santykio tarp archeologijos ir šiuolaikinės visuomenės nagrinėjimą (Schadla-Hall, 1999, p. 147–158; Carman, 2002, p. 96–141; Moshenska, 2017). Viešoji archeologija reflektuoja patį archeologijos mokslą ir jo socialinį kontekstą, aiškinantis, kaip archeologija tampa šiuolaikinės kultūros dėmeniu (Merriman, 2004, p. 5). Ilgainiui nuo „darbo su visuomene“ dėl praktinių paveldo apsaugos tikslų nutolusi viešoji archeologija aprėpė paveldo edukacijos, interpretavimo, kultūrinio turizmo, kontraktinės archeologijos, muziejinio darbo, paveldo administravimo, paveldo industrijos ir panašias veiklas, kuriomis mokslininkai archeologai ilgą laiką domėjosi menkai (Shanks, 2008, p. 219–223). Dar 1972 m. akcentuotas ne tik poreikis archeologijos mokslo profesionalumą užtikrinti teisinėmis ir administracinėmis priemonėmis, bet ir būtinybė išnaudoti natūralų visuomenės susidomėjimą praeitimi paveldo apsaugos tikslais (McGimsey, 1972). „Neprofesionalų“ įsitraukimas įvairiuose paveldo apsaugos etapuose vertintas kaip būtina sąlyga palankiai socialinei ir ekonominei terpei archeologijos paveldo atžvilgiu rasti (t. y. visuomenė gali padėti sudaryti sąlygas praeities išsaugojimui; finansuoti profesionalus; formuoti palankią savininkų, kurių privačioje žemėje yra archeologijos paveldas, nuomonę; pritraukti viešąsias lėšas paveldo išsaugojimui bei reikšmingai prisidėti prie praktinių archeologinių darbų). Sąmoningai formuojamas santykis turi būti grindžiamas abipusiu – paveldo apsaugos ir visuomenės ar individo – interesu: kadangi archeologijos paveldas visuomenei pirmiausia įdomus dėl atradimų, būtent viešosios archeologijos projektai šį interesą gali atliepti ir taip pasiekti bendresnių paveldosauginių tikslų (McGimsey, 1972, p. 391).

Ilgainiui keitėsi viešosios archeologijos veiklų turinys ir visuomenei priskiriamas vaidmuo, taip pat bendruomenės samprata bei apibrėžtis. Radosi gausybė šių veiklų apibūdinančių sąvokų, pavyzdžiui, „vietinių gyventojų archeologija“, „bendruomenės įtraukianti archeologija“, „bendruomenės vadovaujama archeologija“, „dalyvaujamoji archeologija“, „demokratinė archeologija“ ir panašių (angl. *indigenous archaeology, community archaeology, community-engaged, community-based, community-led, community collaboration, community facilitation, democratic archaeology, community heritage, participatory archaeology, etc.*) (Smith, Waterton, 2009, p. 15–16).

⁸ Sąvoka pirmą kartą pavartota 1985 m.

⁹ Prie šių procesų aktyviai prisideda XX a. pabaigoje įsikūrusios pasaulinės ir europinės archeologus ir archeologijos paveldo apsaugos specialistus vienijančios organizacijos (Pasaulio archeologijos kongresas (*World Archaeology Congress, WAC*), 1986 m.; Europos archeologų asociacija (*European Archaeologists Association, EAA*), 1994 m.; Europos archeologijos konsiliumas (EAC), 1999 m.).

Pastaraisiais dešimtmečiais įsitvirtinusi „bendruomeninė archeologija“ (angl. *community archaeology*), apibūdinama kaip „lokali viešosios archeologijos versija“ (Pyburn, 2008, p. 203), siekia vietinės bendruomenės įtraukti į jų gyvenamąją aplinką susijusią archeologinę veiklą. Pagrindinis bruožas yra bendruomenės dalyvavimas ar net idėjinis vadovavimas tyrimams: konkrečiai bendruomenei sudaromos sąlygos ne tik sužinoti apie archeologijos paveldą, bet ir pačiai imtis tyrimų iniciatyvos, archeologijos šaltinių interpretavimo ir sklaidos. Verta paminėti, kad visa tyrimų medžiaga ar bent dalis jos, taip pat radinių, gali būti paliekama vietinėje bendruomenėje. Siekiama ir socialinių tikslų – įprasta sudaryti galimybes dirbti vietiniams gyventojams, tačiau šis modelis gali būti pasitelkiamas labai įvairiems tikslams, pavyzdžiui, kaip reabilitacinė priemonė kariams, grįžusiems iš misijų į karinių konfliktų zonas (Osgood, 2023)¹⁰.

Apibendrinę ilgametę patirtį, tyrėjai identifikavo kelis visuomenės ir archeologijos sąveikos modelius (Merriman, 2004, p. 5–8; Matsuda, Okamura, 2011, p. 5–6). Viešosios archeologijos veiklos ilgą laiką buvo skirtos visuomenės edukacijai (vadinamasis „deficitinis“ modelis, dominuojantis ir šiandien) ir viešiesiems ryšiams, o archeologijos veiklą atvėrimas visuomenės iniciatyvoms, interpretacijoms ir sprendimams (vadinamieji „daugialypės perspektyvos“, „demokratinis“ modeliai) buvo vertinami labiau kaip teorinė galimybė. Įprasti, dažniausiai „iš viršaus į apačią“ principu organizuoti archeologijos edukacijos projektai nukreipiami į žinių spragas ir siekia, kad kuo daugiau žmonių teisingai suprastų archeologijos tyrimų svarbą ir prisidėtų prie archeologijos paveldo išsaugojimo. Viešieji ryšiai pasitelkiami archeologijos įvaizdžio visuomenėje gerinimui tikintis sulaukti daugiau socialinio, ekonominio ir politinio palaikymo. „Paveldo demokratizacijos“ kontekste tokio pobūdžio projektai sulaukia kritikos, nes neatliepia platesnių, dalyvavimu grįstos valdysenos tikslų ir, svarbiausia, viešojo intereso, kuriuo grindžiant dabartinės archeologijos paveldo apsaugos sistemos ir buvo sukurtos. Ieškoma praktinių „archeologijos demokratizacijos“ būdų, kad kiekvienas asmuo, neatsižvelgiant į jo išsilavinimą, profesiją ir įgūdžius, galėtų ne tik laisvai domėtis archeologija ir paveldu, „dalyvauti archeologijoje“, bet ir priimti su archeologijos paveldo išsaugojimu susijusius sprendimus („iš apačios į viršų“ principas) (plg. *Creating Participatory Dialogue in Archaeological and Cultural Heritage*, 2022; *Calling on the Community*, 2023).

Praktiniuose paveldo apsaugos kontekstuose vis dažniau vartojama sąvoka „dalyvaujamoji archeologija“ gerai atliepia bendrą viešojo administravimo politikos slinktį link „dalyvaujamosios demokratijos“. Skatinamas neprofesionalų įsitraukimas į įvairias archeologines veiklas, taip pat sprendimų priėmimą dėl archeologijos paveldo (Jameson, 2022; Tully *ir kt.*, 2022). Vis dėlto „archeologijos demokratizacija“ yra vertinama priešaringai: neaišku, kokios yra tokios „demokratizacijos“ ribos, ypač brėžiant archeologijos mokslo ir pseudomokslo žinojimo kontūrus ir priimant šiuo žinojimu grįstus sprendimus dėl archeologijos paveldo išsaugojimo. Diskutuojama, kokią mokslinę vertę kuria neprofesionalų dalyvavimas archeologiniuose tyrimuose ar net vadovavimas jiems, kokią poveikį archeologijos mokslui daro „daugiabalsė“ interpretacija, kaip ji veikia sprendimų dėl archeologijos paveldo priėmimą. Ar tai turi išliekamąją mokslinę vertę pasibaigus konkrečiam projektui? O gal veikiama tik dėl pragmatinių priežasčių, siekiant esamų ir būsimų įstatymų leidėjų ir vystytojų paramos archeologijos objektų tyrimams ir apsaugai, kurie būtų finansuojami valstybės ar privačiomis lėšomis? (Merriman, 2004, p. 3–5; Carman, 2011; Depaepe, p. 38–39). Pripažįstant viešojo intereso ir visuomenės indėlio svarbą archeologijos paveldo apsaugoje, atkreipiamas dėmesys, kad tradicinės paveldo apsaugos sistemos vis dėlto nėra pasirengusios visuomenės vaidmens sureikšminimui, o šiuolaikinis „interpretuojančiosios archeologijos“, kontraktinės archeologijos („vystytojas moka“) ir konservacinio požiūrio į paveldo apsaugą kontekstas sudaro sąlygas rimtam įvairių visuomenės grupių interesų ir mokslinių archeologinių tyrimų tikslų konfliktui. Anot Prancūzijos Prevencinės archeologijos tyrimų instituto (*Institut national de recherches archéologiques préventives*, INRAP) archeologo Pascalio Depaepe'o, tai gali tapti „archeologijos mokslo vėžiu“, kuris iš archeologijos paveldo apsaugos proce-

¹⁰ Minėtina, kad bendruomeninės archeologijos praktika Europos kontekste intensyviausiai plėtojama Didžiojoje Britanijoje dėl paprotinės teisės tradicijos, kai bendruomenės natūraliai prisiima atsakomybę už savo gyvenamąją aplinką. Kodifikuotos (romėnų) teisės tradicija suponuoja svarbesnį valstybės vaidmenį, ir tokiose šalyse bendruomeninės archeologijos projektai pagreitį įgavo vėliau.

sų ilgainiui apskritai „išestu“ platesnės apimties mokslinių archeologinių kasinėjimų dėmenį (Depaepe, 2016, p. 39). Kita vertus, pripažįstant, kad archeologijos paveldosaugą anksčiau ar vėliau bendri „paveldo demokratizacijos“ procesai vis tiek paveiks (Marshall, 2002; Carman, 2015, p. 185–199), ieškoma praktinių sprendimų: tai gerai atskleidžia aptartoji EAC darbotvarkė.

„Paveldo demokratizacija“ ir archeologijos paveldo apsaugos praktika

Bendras „paveldo demokratizacijos“ tendencijas išryškina paveldo sampratos kaita: nuo XX a. pabaigos paveldas vis labiau suprantamas ne kaip „iš kartos į kartą perduodamas objektas“ („kultūros turtas“), o kaip žmogaus teisių dėmuo, prisidedantis prie visuomenės tvarios raidos. Pavyzdžiui, ICOMOS doktrinoje paveldas žmogaus teisių kontekste pirmą kartą apibrėžiamas 1998 m. Stokholmo deklaracijoje, priimtoje pažymint Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 50-metį. Ši nuostata toliau nuosekliai plėtojama (Kultūros paveldas šiuolaikiniame pasaulyje, 2016, p. 36–37), o 2017 m. priimta ICOMOS Delio deklaracija dėl paveldo ir demokratijos (*Delhi Declaration on Heritage and Democracy*) skambiai įvardijama „posūkiu į demokratiją“ paveldosaugoje. ICOMOS išipareigoja paveldą ir demokratiją laikyti tvaraus, į žmones orientuoto (angl. *people-based approach*) vystymosi pagrindiniais dėmenimis ir nurodo, kad paveldas „[...] yra prasmingos ir teisingos ateities, kuri užtikrina ir puoselėja įvairovę, socialinį dalyvavimą, lygybę ir teisingumą visoms kultūroms, pagrindas (*starting point*)“ (Delio deklaracija dėl paveldo ir demokratijos, 2017). Minėtini 1972 m. Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijos įgyvendinimo „5C“ (*The “Five Cs”: Credibility, Conservation, Capacity-building, Communication, Communities*) strateginiai tikslai, Pasaulio paveldo komiteto priimti 2002 m. ir 2007 m. Siekis „Didinti visuomenės informuotumą, dalyvavimą ir paramą pasaulio paveldui pasitelkiant komunikaciją“ ir „Stiprinti bendruomenių vaidmenį įgyvendinant Pasaulio paveldo konvenciją“ neabejotinai prisidėjo formuojant bendrąjį paveldo apsaugos etosą (daugiau žr. Pasaulio paveldo konvencija, 1972).

Pagrindiniai Europos Tarybos dokumentai, susiję su bendruomenių įgalinimu ir teisiškai įpareigojantys prisijungusias šalis, yra Europos Tarybos 1998 m. priimta Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais (Orhuso konvencija), kurią Lietuvos Respublika ratifikavo 2001 m. (Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais, 1998) ir minėtoji Faro konvencija (Europos Tarybos Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija, 2005). Orhuso konvencija užtikrina visuomenės teisę teikti teismams ieškinius dėl žalos, padarytos aplinkai, kultūrinam kraštovaizdžiui, kultūros paveldui, taip pat suinteresuotų, vykdančių veiklą toje srityje ir visuomenės interesams atstovaujančių organizacijų (asociacijų, kitų nevyriausybinių organizacijų), pareiškusių norą dalyvauti valdžios institucijų sudarytų komisijų, darbo grupių ir kt. veikloje, dalyvavimą jose lygiaverčiais pagrindais. Taigi Orhuso konvencija suteikia galių suinteresuotoms visuomenės grupėms, veikiančioms organizuotai, realiai dalyvauti paveldosaugos procesuose. Faro konvencija (preambulė) siekia dar daugiau: kaip paveldosaugos proceso dalyvį mato kiekvieną asmenį, o šiuolaikinę paveldosaugą – kaip tostančią nuo mokslinės ir techninės perspektyvos link svarstymų apie paveldo reikšmę ir naudą visuomenės pažangai, Europos vienybei, jos pagrindinėms vertybėms puoselėti (Thérond, 2009, p. 9–12).

Šiuolaikinė archeologijos paveldo apsaugos sistema, suformuota Valetos konvencijos, yra suprantama kaip cikliškas valdymo procesas, susidedantis iš tarpusavyje susijusių etapų: pradedant archeologijos paveldo inventorizavimu ir apskaita, tęsiant vertinimu pagrįsta archeologijos paveldo objektų ir vietovių atranka, kuri lemia jų apsaugos būdo pasirinkimą – konservavimą (išsaugojimą *in situ*) arba apsaugą „dokumentuojant“ (t. y. archeologinius tyrimus). Toliau eina rezultatų interpretacija bei pateiktis profesinei ir plačiajai visuomenei, ir vėl „grįžtama“ prie archeologijos paveldo inventorizavimo bei paskesnių veiksmų (Willems, 2010; Carman, 2015; Kobyliński, 2001, p. 243–257). Sklandus valdymo procesas reikalauja detalios kiekvieno etapo dokumentacijos ir rezultatų panaudojimo savalaikiams sprendimams dėl archeologijos paveldo priimti. Reikšmingą poveikį archeologijos paveldo valdymo praktikai darantys išoriniai veiksniai – visuomenės požiūris į archeo-

logijos paveldą (t. y. vyraujantis archeologijos paveldo vertės supratimas), taip pat bendra teisinė aplinka bei administracinių struktūrų (tiesiogiai ir netiesiogiai susijusių su archeologijos paveldo apsauga) veikimas. Kad tokia sistema apskritai galėtų egzistuoti, turi būti susitarta dėl pamatinių principų: 1) archeologijos paveldas yra baigtinis ir neatsinaujinantis: kiekviena archeologinė vieta ar radinys yra unikalus; 2) kiekvienas archeologijos paveldo objektas gali būti įvertintas ir priimtas pagrįstas sprendimas dėl jo apsaugos būdo pasirinkimo: saugojimo „dokumentuojant“ (t. y. atliekami archeologiniai tyrimai, kurių rezultatas – tyrimų dokumentacija, radiniai – iš esmės tampa paveldosaugos objektu) arba išsaugojimo *in situ*; 3) archeologijos paveldo apsauga yra viešasis interesas; 4) archeologijos paveldo apsauga reglamentuojama atitinkamais teisės aktais (Kobyliński, 2001, p. 243–257; Carman, 2000, p. 5).

Šių principų traktavimas yra nevienodas, o taikymas praktikoje – sudėtingas. Pavyzdžiui, kintant ir plečiantis archeologijos mokslo objektui, metodinėms galimybėms, formuojantis naujoms tyrimų kryptims, atsiranda ir naujų archeologijos mokslo šaltinių, kurie paveldosaugine prasme ne visada yra pripažįstami, o visuomenės – priimami (pavyzdžiui, chronologiškai vėlyvi pramonės archeologijos, konfliktų archeologijos objektai, sodų ir parkų archeologija, masinės gamybos dirbiniai, pan.) (Cleere, 2000, p. 2). Nuolat diskutuojama dėl archeologijos paveldo vertės, išsaugojimo „dokumentuojant“ ir išsaugojimo *in situ* atrankos principų, priimamų sprendimų pasekmių dabarties ir ateities archeologijos tyrimams (Kobyliński, 2001, p. 181–195). Visuotinai pripažįstama nuostata, kad archeologijos paveldas yra viešasis interesas ir saugomas visuomenės labui, dar nereikia, jog visuomenė visuomet pozityviai vertina archeologijos paveldą ir todėl turėtų rūpintis jo tyrimais ir išsaugojimu. Maža to, apskritai nėra aiškinamasi, kokios interesų grupės veikia, koks jų santykis su archeologijos paveldu (Karl, 2012, p. 23–27). Be to, greta optimistinio požiūrio, kad viešasis interesas yra realus ir visuomenėje objektyviai egzistuoja poreikis archeologijos paveldo apsaugai, visuomet randasi besiburiančių į „NIMBY (*Not in My Back Yard* – tik ne mano kaimynystėje)“ bendruomenę.

Reikšminga, kad Valetos konvencija sudarė sąlygas principo „teršėjas (vystytojas) moka“ įteisinimui, kuris, išaugus archeologinių tyrimų apimtims plėtros determinuotose vietose, sąlygojo rinkos sąlygomis veikiančios kontraktinės archeologijos plėtrą (*Recent Developments in Preventive Archaeology in Europe*, 2016). Tai leido valstybių biudžetams nemažai sutaupyti, tačiau sukūrė situaciją, kai archeologas tapo atskaitingas ne tik paveldosaugos institucijai ar profesinei bendruomenei („archeologijos mokslui“), bet ir vystytojui – laisvosios rinkos sąlygomis pelno siekimas ir sąnaudų mažinimas tapo rimta archeologinių tyrimų kokybės problema. Akivaizdu, kad archeologinių tyrimų rinka yra sukurta valstybės ir palaikoma atitinkamomis teisinėmis ir administracinėmis priemonėmis, o pats jos objektas – archeologiniai tyrimai – užsakovo (vystytojo) ir paslaugos teikėjo (archeologo) yra suprantamas skirtingai. Plėtros projekto vystytojui – tai „nuo archeologijos paveldo išvalyta“ teritorija, kainuojanti papildomas finansines ir laiko sąnaudas ir šios sąnaudos retai suteikia pridėtinės vertės. Archeologui – tai moksliniai tyrimai, kurių rezultatai turi būti naudingi praeičiai pažinti (Depaepe, 2016, p. 33–40). Nevienodai suprantama, kas yra „vystytojas“: tai gali būti bet kuris asmuo, kuris susiduria su archeologinių tyrimų poreikiu ir todėl turi padengti archeologinių tyrimų išlaidas, arba tokiais gali būti laikomi tik komercinės veiklos vykdytojai (t. y. archeologinių tyrimų išlaidas prisiima tie, kurie iš įgyvendinamo projekto gauna pelno) (*European Preventive Archaeology*, 2007; *Recent Developments in Preventive Archaeology in Europe*, 2016). Taigi „vystytojas moka“ kontekste bendras visuomenės nusiteikimas archeologijos paveldo atžvilgiu tampa itin svarbus.

Amersforto darbotvarkės siekis į Valetos konvencijos suformuotas archeologijos paveldo apsaugos sistemas integruoti „Faro dvasią“ (*Amersfoort Agenda*, 2015) pagrįstas tuo, jog Faro konvencija yra pagrindų konvencija (angl. *framework convention*) ir iš esmės skiriasi nuo kitų (pavyzdžiui, Valetos, Orhuso) konvencijų. Ji nesukuria konkrečių įpareigojimų, tačiau apibrėžia bendruosius tikslus ir galimas veiklos sritis, kuriose valstybės narės siekia pažangos, o kiekviena valstybė (konvencijos šalis) gali nuspręsti, kokiomis priemonėmis – atsižvelgiant į teisinę ar institucinę sistemą, praktiką ir patirtį – tai reikėtų įgyvendinti. Faro konvencijos tikslas – pasiekti bendro Europos kultūros paveldo supratimo, grindžiamo keliais pamatiniais principais, kurie gali būti apibendrinti

į du pagrindinius: 1) kiekvienas asmuo, gerbdamas kitų asmenų teises ir laisves, turi teisę naudotis pasirinkta kultūros paveldo dalimi; 2) kultūros paveldas yra tvaraus socialinio, ekonominio ir kultūrinio vystymosi išteklius (Explanatory Report, 2005). Konvencija įteisina itin plačią „bendro Europos kultūros paveldo“ apibrėžtį¹¹, kurioje kultūros paveldas suprantamas per žmogaus teisių ir laisvių bei „dalyvavimo kultūroje“ prizmę (Explanatory Report, 2005; Europos Tarybos Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija, 2005). Skatinamas holistinis požiūris, grindžiamas vyraujančiu paveldo verčių supratimu: paveldo vertybių atranka turėtų būti grįsta „piliečių vertybėmis“ ir siejama su socialiniu, ekonominiu tvarumu bei gyvenimo kokybe. Taigi tradiciškai paveldo supratimas buvo grįstas „praeitimi“, vertės supratimas ir paveldo atranka – ekspertiniu „tradicinių“ paveldotyrių mokslo disciplinų kompetencija (pavyzdžiui, istorija, archeologija, menotyra), o Faro konvencija paveldosaugoje aktualizuoja „šiuolaikiškumą“ (Report from the Swedish National Heritage Board, 2014, p. 51–53).

Šis daug diskusijų keliantis Faro konvencijoje užkoduotas „tradicinio ekspertinio“ ir „žmogiškojo“ žinojimo santykis yra taikliai apibūdintas: „*Paveldas yra visur, paveldas priklauso kiekvienam, mes visi esame paveldo ekspertai*“ (Schofield, 2014, p. 1–11). Viena vertus, toks požiūris gali paskatinti įvairias visuomenės iniciatyvas dėl naujų paveldo objektų, kita vertus – nebūtinai visi jie būtų pripažįstami vertingais „tradicinių“ ekspertų, kuriais iki šiol remiasi valstybinės paveldo apsaugos sistemos. Faro konvenciją parengę ekspertai daro prielaidą, kad tikėtinas anksčiau ekspertų pripažinto paveldo objektų praradimas, tačiau teigia, kad bet koku atveju paveldo apsaugos praktika turėtų iš esmės keistis. Paveldas turėtų tapti realiu socialinės, ekonominės raidos faktoriumi, nes dabartinė, tik ekspertiniu vertinimu pagrįsta, sistema nuolat „augina“ paveldo objektų, kurių išsaugojimas reikalauja vis daugiau išteklių, skaičių. Tokia sistema nėra nei socialiai, nei ekonomiškai tvari (Fairclough, 2009). Nors „tvarumas“ gali būti suprantamas įvairiai (ekonominis, socialinis, kultūrinis ar pan.), dažniausiai ši sąvoka yra siejama su ekonominiu dėmeniu. Bendrai sutariama, kad kultūros paveldas saugomas ne dėl jo ekonominės vertės, tačiau paveldo išsaugojimas priklauso nuo turimų išteklių: viena vertus, didėjančios objektų ar vietovių skaičius turi ekonominių pasekmių, kita vertus – ekonominiai argumentai dažnai lemia įvairius kompromisinius paveldo apsaugos sprendimus. Todėl daroma prielaida, kad vienas iš Faro konvencijos tikslų taip pat yra siekis „atpiginti“ viešosiomis lėšomis išlaikomas tradicines kultūros paveldo apsaugos sistemas (Report from the Swedish National Heritage Board, 2014, p. 68–72).

Taigi, nors „tvarumo“ aspektas gali tapti argumentu siekiant suderinti „saugojimo“ ir „vystymosi“ interesus, tačiau kokį poveikį tai turėtų archeologijos paveldui? Valetos konvencija grįstose archeologijos paveldo apsaugos sistemose daug dėmesio skiriama archeologiniams tyrimams plėtos determinuotose vietose, tačiau rezultatus apibendrinančių ir visuomenę jai priimtina forma pasiekiančių darbų – gerokai per mažai. Situacija, kai archeologinių tyrimų atliekama daug, o rezultatas ir prasmė – visuomenei nesuprantami, verčia nuogausti, kad žongliravimas „visuomenės interesais“ gali tapti pavojingu konjunktūriniu, politiškai manipuliuojamu įrankiu, siekiant politikus, vystytojus, paveldo savininkus ir naudotojus įtikinti archeologinių tyrimų „nauda“ arba, atvirkščiai, „nenaudingumu“ (Depaepe, 2016, p. 33–40). Archeologijos paveldo objektai dažniausiai yra nesusiję su šiuolaikine visuomene ar konkrečia vietos bendruomene, dauguma – aplinkoje neatpažįstami (yra po žeme arba po vandeniui). Nutolimas, užmiršimas, tęstinumo „trūkis“, kurio neįmanoma įveikti be specialių archeologijos mokslo žinių, metodų ir technologijų, kitaip tariant – ekspertinio požiūrio, yra viena iš archeologijos paveldą apibūdinančių savybių (Kobyliński, 2001, p. 43–58). Paveldosaugoje vis labiau akcentuojant šiandienos visuomenės poreikius, o archeologijos paveldui vis dažniau priskiriant socialinių ir kultūrinių poreikių tenkin-

¹¹ „Kultūros paveldas – iš praeities paveldėtų išteklių, kuriuos, nesvarbu, kas jų savininkas, žmonės suvokia kaip jų nuolat besivystančių vertybių, įsitikinimų, žinių ir tradicijų atspindį ir išraišką, visuma. Jis apima visus aplinkos aspektus, kylančius iš žmogaus ir vietovių sąveikos laikui bėgant“ (2a str.). Ši samprata suformuota bendros patirties, „įgytos per pažangą ir praeities konfliktus“, bei išpareigojimo laikytis žmogaus teisių ir demokratijos principų (3b str.) (Europos Tarybos Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija, 2005). Minėtina, kad Faro konvencijos parengimo iniciatyva kilo po Jugoslavijos karų (1991–2001).

tojo vaidmenį, matyti, kad ima rasti tyrimų duomenimis nepagrįstų archeologijos paveldo interpretacijų, kurios dėl įvairių priežasčių visuomenės yra priimamos geriau, nei moksliniais argumentais grįstas pasakojimas. Ilgainiui įsitvirtinusių vaizdinių keisti tampa itin sudėtinga, ir tai galiausiai ima neigiamai veikti patį archeologijos mokslą bei paveldo apsaugą (Carman, 1993; Schadla-Hall, 1999).

„Faro dvasia“ Lietuvos paveldosaugoje

Nors vis kyla ir nepasiekusios rezultato vėl nuslūgsta prisijungimo iniciatyvos¹², bent artimiausiu metu, prie Faro konvencijos Lietuva neplanuoja prisijungti¹³. Galima suprasti, apie kokias grėsmes šiuolaikiniame geopolitiniame kontekste perspėja Lietuvos kariuomenės kanceliarija ir Valstybės saugumo departamentas dėl prisijungimo pareikšdami neigiamą nuomonę.

Tačiau dar 2018 m. tuometinės Lietuvos Respublikos Vyriausybės planuotoje vykdyti kultūros paveldo apsaugos reformoje siūlyta „*Naujos redakcijos Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme apibrėžti paveldo bendruomenės institutą, numatant tokiai bendruomenei ne tik plačias teises, bet ir pareigas*“ (Pertvarkos rizikų valdymas, 2018). Rengiantis šiai reformai¹⁴, 2019 m. Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos užsakytu atliktas tyrimas (Kultūros paveldo apsaugą ir paslaugų teikimą reglamentuojančių teisės aktų ir kultūros paveldo apsaugos srityje dalyvaujančių institucijų funkcijų tyrimas, 2019) konstatavo, kad Lietuvos teisės aktai visiškai atitinka daugumą Faro konvencijos nuostatų, ir tik kelių – 7 („Kultūros paveldas ir dialogas“), 11 („Viešosios atsakomybės už kultūros paveldą ugdymas“), 12 („Galimybė naudotis kultūros paveldu ir dalyvavimas demokratinuose procesuose“) ir 13 („Kultūros paveldas ir žinios“) straipsnių nuostatas – iš dalies. Prieita prie išvados, kad yra „*[T]ikslinga teisiškai reglamentuoti visuomenės vaidmenį kultūros paveldo apsaugos srityje – nors visuomenėje egzistuoja keletas skirtingų asociacijų, suinteresuotų kultūros paveldo apsauga, tačiau jų vaidmuo bendroje kultūros paveldo apsaugoje įstatymuose nėra įtvirtintas [...]. Visuomenės įtrauktis į sprendimų priėmimo procesą kultūros paveldo apsaugos srityje nėra aiškiai reglamentuota, nėra nustatyta, kaip visuomenė gali pareikšti savo nuomonę, ar į ją privaloma atsižvelgti, kaip visuomenė gali ginti savo interesus ir skatinti kultūros paveldo objektų apsaugą*“. Teigiama, kad „*[T]aip pat būtina didinti kultūros paveldo aspektų panaudojimą švietimo procesuose – Faro konvencijoje kultūros paveldo aspektų panaudojimas visuose švietimo lygmenyse vertinamas kaip itin svarbus procesas, siekiant aktyviau vykdyti veiklas, susijusias su kultūros paveldo tyrimais [...]*“. Apibendrinta, kad „*Faro konvencijos tezių įtvirtinimas galėtų tapti Lietuvos paveldo teisiniu pagrindu ir paveldo vertinimo gairėmis bei perspektyva, ypačiai atsižvelgiant į tai, kad situacija Lietuvoje tam labai palanki: gausus, savitas ir įvairus kultūros paveldas (plačiąja prasme), skatinami ir gana aktyvūs bendruomenių judėjimai, brandus kultūrinis kapitalo potencialas*“, o „*Faro konvencijos nuostatų taikymas Lietuvoje neturėtų būti visą kultūros paveldo suvokimą kardinaliai keičiantis žingsnis, kadangi konvencijos tezės yra artimos Lietu-*

¹² 2007 m. Vilniuje vykusios Europos Tarybos konferencijos dalyviai priėmė Vilniaus deklaraciją, kviečiančią valstybių vyriausybes kuo greičiau pasirašyti ir ratifikuoti Faro konvenciją, tačiau toliau šia kryptimi nebuvo veikama. 2017 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarija autentifikavo Valstybinės kultūros paveldo komisijos parengtą šios konvencijos vertimą į lietuvių kalbą (Europos Tarybos Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija, 2005), o Lietuvos Respublikos Seimas pritarė rezoliucijai „Dėl Lietuvos prisijungimo prie Kultūros paveldo vertės pagrindų visuomenei konvencijos“, kurioje „*[...] ragina Lietuvos Respublikos Vyriausybę užtikrinti, kad Europos Tarybos Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija būtų kuo greičiau pasirašyta ir pateikta Lietuvos Respublikos Seimui ratifikuoti, taip pat nedelsiant pradėti taikyti jos principus Lietuvos kultūros paveldo politikoje ir praktikoje [...]*“ (Dėl Lietuvos prisijungimo prie Kultūros paveldo vertės pagrindų visuomenei konvencijos, 2017).

¹³ 2007 m. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija konstatavo, kad ratifikavimas turėtų būti atidėtas, nes „*[...] Tarp Faro konvenciją pasirašusių valstybių nėra nė vienos įtakingiausios Europos Sąjungos narės, o tai rodo rezervuotą valstybių norą tapti šios konvencijos narėmis*“ (Kultūros paveldo apsaugą ir paslaugų teikimą reglamentuojančių teisės aktų ir kultūros paveldo apsaugos srityje dalyvaujančių institucijų funkcijų tyrimas, 2019, p. 102).

¹⁴ Yra parengta nauja Nekilnojamojo kultūros paveldo įstatymo redakcija, tačiau, kol įstatymas nėra priimtas, sudėtinga vertinti jo nuostatas.

vos dokumentuose įvardintiems principams“ (Kultūros paveldo apsaugą ir paslaugų teikimą reglamentuojančių teisės aktų ir kultūros paveldo apsaugos srityje dalyvaujančių institucijų funkcijų tyrimas, 2019, p. 102–111, 3 priedas)¹⁵. Matyt, nesuklysimė pasakę, kad vertinimą atlikusių ekspertų dėmesys visgi labiau telktas į formalią teisės aktų apibrėžimų atitiktį nei giluminę analizę ir praktinio įgyvendinimo aspektus (plg. Report from the Swedish National Heritage Board, 2014).

Valetos konvencijos įgyvendinimo vertinimą bent du kartus atliko Valstybinė kultūros paveldo komisija¹⁶. 2008 m. konstatuota, kad „[...] didžioji šios Konvencijos nuostatų dalis yra įtraukta į Lietuvos teisės aktus, tačiau nevykdoma kompleksiška, nuosekli ir sisteminga Konvencijos nuostatų įgyvendinimo analizė“, o „[T]urima informacija leidžia daryti išvadą, kad praktinis Konvencijos nuostatų įgyvendinimas Lietuvoje nėra efektyvus“ (Dėl Europos Archeologijos paveldo apsaugos konvencijos įgyvendinimo Lietuvoje, 2008). 2020 m. VKPK konstatavo, kad liko neišspręstas tinkamas archeologijos paveldo apsaugos principų integravimas į teritorijų planavimo, ūkinės ar urbanistinės plėtros, žemės ūkio sritis, nėra užtikrinamas archeologų dalyvavimas plėtros projektų pradinėse stadijose, didėjant aptinkamų archeologinių radinių, ypač antropologinės, zooarcheologinės medžiagos ir ekofaktų, apimtims, kyla problemų dėl jų tinkamo saugojimo muziejuose, taip pat per menkai investuojama į naujų archeologijos paveldo objektų paiešką, reikia tobulinti archeologinių tyrimų finansavimo ir išlaidų kompensavimo objektų savininkams ir valdytojams tvarką (Kuo galime pasigirti saugodami archeologinį paveldą?, 2020). Visuomenės įtraukties klausimas, kurio neakcentuoja ir Valetos konvencija¹⁷, – plačiau nenagrinėtas.

Valstybinėje archeologijos paveldo apsaugos sistemoje, suformuotoje 2005 m. įsigaliojusių Nekilnojamojo kultūros paveldo įstatymu (Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004) ir iki šiol nepatyrusioje reikšmingesnių sisteminių pokyčių (Augustinavičius, Poškienė, 2016), ekspertų vaidmuo yra labai svarbus, o pastaraisiais metais – itin detaliam reglamentuotam¹⁸. Visgi poslinkio link „Faro dvasios“, nors konkrečiai archeologijos paveldo, bent kol kas, nepaveikusia – esama.

¹⁵ Atkreiptinas dėmesys, kad lygiaverte alternatyva Faro konvencijai yra laikoma Orhuso konvencija. „Atsižvelgiant į tai, kad paveldosauga yra neatsiejama susijusi su aplinka, vertinama, kad visuomenei svarbūs kultūros paveldo klausimai gali būti ir yra sprendžiami remiantis Orhuso konvencija“ (Kultūros paveldo apsaugą ir paslaugų teikimą reglamentuojančių teisės aktų ir kultūros paveldo apsaugos srityje dalyvaujančių institucijų funkcijų tyrimas, 2019, p. 99).

¹⁶ „Kultūros paveldo apsaugą ir paslaugų teikimą reglamentuojančių teisės aktų ir kultūros paveldo apsaugos srityje dalyvaujančių institucijų funkcijų tyrimas“ nacionalinių teisės aktų atitiktis Valetos konvencijai taip pat buvo vertinta ir prieita prie išvados, jog „Lietuvos teisės aktuose įtvirtinta svarbiausia konvencijos nuostata, kad archeologinis paveldas būtų tyrinėjamas in situ, t. y. jo radimo vietoje. Nors teoriškai ši nuostata įtvirtinta, tačiau praktikoje ją išpildyti neretai būna sudėtinga dėl finansinių ir laiko sąnaudų. Vertinama, kad Lietuvos teisiniame reglamentavime atsispindi Pataisytos Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijos nuostatos“ (2 priedas). Deja, pateiktą išvadą sudėtinga suvokti – greičiausiai, autoriai turėjo omenyje pirmenybės archeologijos paveldo apsaugai jo radimo vietoje (in situ) teikimą.

¹⁷ Valetos konvencijos straipsnis „Visuomenės švietimas“: „Kiekviena Šalis įsipareigoja: i. vykdyti šviečiamąją veiklą, skirtą informuoti visuomenę apie archeologijos paveldo vertę ugdamt praeities suvokimą ir apie šiam paveldui kylančius pavojus; ii. rūpintis, kad visuomenė turėtų galimybę susipažinti su archeologijos paveldo objektais, ypač archeologinėmis vietovėmis, ir skatinti, kad archeologiniai objektai būtų tinkamai atrinkti viešam demonstravimui“ (9 str.). Minėtina, kad 2008 m. tuometinė VKPK priėmė sprendimą „Dėl nekilnojamojo archeologijos paveldo apsaugos programos koncepcijos“, kurioje rengtinios programos tikslas ir uždaviniai gerai atspindi Valetos konvencijoje įtvirtintus visuomenės švietimo nuostatas (daugiau žr. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.332375?jfwid=-fxdp7a9t>). Deja, sumanymas nebuvo įgyvendintas.

¹⁸ Reglamentavimo pokyčius lėmė tiek Specialiųjų tyrimų tarnybos 2018-07-18 išvada dėl korupcijos rizikos analizės Kultūros paveldo departamento veiklos srityse (daugiau žr. <https://www.st.lt/korupcijos-prevencija/korupcijos-rizikos-analizes/atliktos-korupcijos-rizikos-analizes/7471/act857>), tiek kitų teisės aktų pakeitimai, pavyzdžiui, Specialiųjų žemės naudojimo sąlygų įstatymo, kuriame numatyti reikalavimai dėl viešinimo ir informavimo apie numatomas nustatyti ir nustatytas specialiąsias žemės naudojimo sąlygas tvarkos ir terminų (daugiau žr. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/46c841f290cf11e98a8298567570d639/asr>). 2022 m. taip pat priimta nauja paveldo tvarkybos reglamento „Archeologinio kultūros paveldo tvarkyba“ redakcija (daugiau žr. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.405666/asr>), tais pačiais metais kultūros ministro įsakymu patvirtintos naujos objektų ir vietovių skelbimo saugomais ir jų įrašymo į specialiuosius sąrašus metodinės rekomendacijos, numatančios naujus kultūros paveldo objektų, kuriems taikomas rezervinis režimas, sąrašo atrankos prioritetus ir jų taikymo procedūras (daugiau žr. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/11a014b00efa11edb4cae1b158f98ea5/asr>).

Pavyzdžiui, pagal naujas taisykles pradėta vykdyti potencialių nekilnojamojo kultūros paveldo objektų inventorizacija. Nors nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimo taisyklės patvirtintos 2005 m., faktiškai inventorizavimas prasidėjo tik 2021 m. (daugiau žr. Nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimas, 2021). Nekilnojamas kultūros paveldas inventorizuojamas į inventorių (tvarkytojas – KPD) surašant visus galimus jam priskirti kūrinius ir kitus daiktus, kurie dar nėra įrašyti į Kultūros vertybių registrą. Informaciją apie potencialius kultūros paveldo objektus gali teikti fiziniai bei juridiniai asmenys, savivaldybių paveldosaugos padaliniai ar specialistai, tradicinės religinės bendruomenės, bendrijos ir centrai, muziejai, mokslo ir studijų paveldosaugos bei kitos tyrimų institucijos, savo veiksmus derindamos su KPD. Taigi nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimo tvarka sudaro galimybes visuomenei prisidėti ir prie archeologijos paveldo inventorizavimo: iš 1999 pateiktų galimų paveldo vertybių 52 vertybės (3 proc.) yra priskirtos archeologijos paveldui¹⁹. Dėsninga, kad absoliuti jų dauguma registruotos profesionalių archeologų, archeologijos tyrimų srityje veikiančių įmonių, KPD specialistų.

Institucinio požiūrio kaitą gerai atspindi nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo kriterijų evoliucija: Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. patvirtintas „Nekilnojamųjų kultūros vertybių atrankos ir reikšmingumo lygmens nustatymo kriterijų aprašas“ (Nekilnojamųjų kultūros vertybių atrankos ir reikšmingumo lygmens nustatymo kriterijų aprašas, 2005) buvo keistas bent 11 kartų (tris kartus pateiktas nauja redakcija).

Viena kryptis, sąlygojusi palyginti dažnas dokumento pataisas nuo 2014 m., – politinis procesas, kurį apibendrinu 2022 m. priimtas „Lietuvos Respublikos draudimo propaguoti totalitarinius, autoritarinius režimus ir jų ideologijas“ (desovietizacijos) įstatymas (Lietuvos Respublikos draudimo propaguoti totalitarinius, autoritarinius režimus ir jų ideologijas įstatymas, 2022). Kita kryptis – vertinimo procesų reglamentavimo tobulinimas, kurį neretai sąlygojo kiti teisės aktai. Nors „vietos bendruomenės“ sąvoka vartojama ir 2005 m. aprašo redakcijoje („vietinis lygmuo – objektai pripažįstami reikšmingais vietos bendruomenei (savivaldybės ar gretimos savivaldybės administruojama teritorija) [...], 20.3 pp.), minėtinas Orhuso konvenciją įgyvendinantis 2009 m. pakeitimas: vertinimo kriterijų aprašas papildytas nuostata, kad į Kultūros vertybių registrą įrašyti objektus gali siūlyti organizacijos, atstovaujančios vietos bendruomenei. Prašyme turi būti nurodyta, kad tokie objektai reikšmingi tos bendruomenės narių istorinei sąmonei ir tapatumui (8.6 pp.). Tačiau, paveldo apskaitoje įteisinus „atstovavimą vietos bendruomenei“, buvo numatyta ir ekspertinė jo „patikra“: „Kai pagal šio Aprašo nuostatas objektai ar vietovės gali būti pripažinti reikšmingais vietos bendruomenių istorinei sąmonei ir tapatumui arba reikšmingais, nes yra susiję su svarbiomis visuomenės, kultūros ir valstybės istorijos asmenybėmis, išvadas dėl jų reikšmingumo rengia ir Vertinimo taryboms teikia mokslo ir studijų bei kitos tyrimų institucijos“ (9 p.) (Dėl Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymo Nr. IV-150 pakeitimo, 2009). Ryškiausi pokyčiai – 2023 m. aprašo redakcijoje (Dėl Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymo Nr. IV-150 pakeitimo, 2023). Pirmą kartą yra vartojama sąvoka „vertė“, konkrečiai įvardijant „socialinę vertę“, kuri gali būti „asociatyvioji (dvasinė) – kuomet objektas ar vietovė reikšmingi visuomenei, bendruomenėms ar etninėms grupėms istoriniais įvykiais, asmenybėmis, tradicijomis, simbolinėmis prasmėmis, apeigomis, ir edukacinė – kuomet objektas ar vietovė svarbūs mokymo ar kultūrinio turizmo srityje. Šiems objektams ar vietovėms gali būti nustatytas mitologinis, memorialinis, istorinis, sakralinis, kultūrinės raiškos vertingųjų savybių pobūdis“ (5.5 pp.). Įžvelgtinas Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijos ir jos įgyvendinimo gairių poveikis: pirmą kartą vertinimo kriterijų apraše įvardytos „nematerialios savybės (tradicijos, valdymo formos, prasmės, vietos dvasia ir kitos nematerialiojo paveldo formos, dažniausiai perduodamos žodine tradicija, renginiais ar socialine praktika, pvz., tradicijų tęstinumas bendruomenėse)“ (12.6 pp.). Atitinkamai pakito reikšmingumo nustatymo kriterijai: „Reikšmingumo nustatymas grindžiamas atliktais tyrimais ir analize, nekilnojamųjų kultūros vertybių autentiškumo, vientisumo ir amžiaus cenzo įvertinimu, nustatant objekto, jo

¹⁹ 2024 m. lapkričio 2 d. duomenimis. Daugiau žr. <https://paveldas.maps.arcgis.com/apps/dashboards/2d172b0a0aec4ccb9b12b0607f539e4> (žiūrėta 2024-11-02).

teritorijos, vietovės, jų dalių ir elementų vertingųjų savybių gausą bei vientisumą istoriniu, estetiniu, moksliniu, etniniu ar socialiniu požiūriais“ (16 p.). Atkreiptinas dėmesys, kad greta „vietos bendruomenei atstovaujančios organizacijos“ įvardijama „specialistų (profesinė) bendruomenė“ (11.4 pp.), o vertinimo procesas papildytas nauju etapu, sustiprinančiu tyrimų dėmenį (8.1 pp.). Visgi dokumentas numato, kad vertinimo procese bus remiamasi turimais tyrimais, o kaip bus elgiamasi tais atvejais, kai tokių tyrimų nėra atlikta (pavyzdžiui, socialinei vertei ar nematerialiosioms savybėms pagrįsti), kokios srities ekspertai tai vertins, kaip bus elgiamasi, kai vietos bendruomenės ir specialistų bendruomenės požiūriai išsiskirs – klausimas atviras.

Minėta, kad šie pokyčiai, bent kol kas, nepalietė archeologijos paveldo. Pati archeologijos paveldo prigimtis (kiekvieno objekto unikalumas teikiamomis žiniomis apie praeitį) sąlygojo, jog pamatiniai archeologijos paveldo apsaugos principai susiformavo archeologijos mokslo lauke ir natūraliai skyrėsi nuo taikomų kitoms paveldo kategorijoms (Waterton, Smith, 2009). Tačiau Amersforto darbotvarkė gerai iliustruoja procesą, kai tradicinę archeologijos paveldo apsaugą vis labiau keičiant „Faro dvasiai“ tampa aktualu ne tik „žinoti, ką turime galvoje sakydami „visuomenė“ („society“ or „public“), bet ir „pažinti jos interesus“ (Amersfoort Agenda, 2015).

Bendruomenės ir archeologijos paveldas Lietuvoje

Pristatomi vietos bendruomenių apklausų rezultatai yra mažos apimties ir nepretenduoja į giluminius apibendrinimus, tai – veikiau bandymas išsiaiškinti, kaip su paveldu savo gyvenamojoje aplinkoje vienaip ar kitaip susiduriančios bendruomenės suvokia archeologijos paveldą²⁰.

Archeologijos paveldo sampratos ir aktualumo bendruomenei požiūriu, archeologijos paveldas yra aktualus kaip bendro paveldo, esančio bendruomenės atstovaujamoje teritorijoje, dėmuo. Archeologijos paveldas atskirai dažniausiai neišskiriamas ir neapibrėžiamas, o daugeliui apklaustųjų nebuvo aiški ir pati archeologijos paveldo samprata. Visose tirtose bendruomenėse šis paveldas suvokiamas kaip svarbus, bet iš esmės tik kaip specialistų ir institucijų kompetencijos bei atsakomybės sritis. Ekspertinė archeologijos paveldo samprata dažniausiai nekvestionuojama ir dėl jos nediskutuojama, o archeologijos paveldo aktualumas ir santykis su juo priklauso nuo to, ar bendruomenei apskritai yra aktualus praeities palikimas, kurį apibendrintai galima įvardyti „istoriniu paveldu“. Ryškiausiai matomos ir aktualizuojančios šį paveldą konkrečioms bendruomenėms aplinkybės yra jau identifikuoto ir ekspertų įvertinto paveldo buvimas bendruomenės aplinkoje, taip pat žmonių, besidominčių archeologijos paveldu ir turinčių vienokių ar kitokių žinių apie jį, aktyvus dalyvavimas bendruomenėje. Kartais, kaip Kernavės atveju, archeologijos paveldo objektų skaičius ir jo statusas taip pat suaktualina šį paveldą, tačiau kai kurioms bendruomenėms reikšmingi ir pavieniai jų gyvenamojoje aplinkoje esantys archeologijos paveldo objektai. Dažniausiai minimi ir geriausiai visuomenei žinomi yra piliakalniai ir pilkapiai.

Archeologijos paveldas vertinamas viso istorinio paveldo kontekste, visų pirma – kaip svarbus bendruomenės narių teritorinei (vietos) tapatybei. Kaip suformulavo Kalvių bendruomenės atstovė, „[...] mūsų šaknys iš esmės mums suteikia stiprybės gyventi, visom prasmėm – žiūrint kaip šeimai į savo senelius, prosenius, jų sodybas, jų vietoves, o mums kaip bendruomenei ar plačiąja prasme gyventojams tai irgi suteikia tokio išskirtinumo, stiprumo, pasitikėjimo, didžiavimosi jausmą kažkokį“. Kai kurių bendruomenių atstovai būtent ekspertų „patvirtintą“ paveldosauginę vietovės objektų vertę, jų unikalumą šalies ir Europos kontekste laiko svarbiausiu bendruomenės tapatybę kuriančiu bruožu.

Panašūs ir elektroniniu būdu atliktos institucijų apklausos rezultatai. Atsakymuose, kokių paveldu bendruomenės rūpinasi, naudojasi, koks paveldas joms svarbus, konkretūs archeologijos paveldo objektai – paprastai piliakalniai, pilkapynai ir senkapiai – įvardijami retai. Archeologijos paveldas, jei yra minimas, dažniausiai – bendrame kontekste (pavyzdžiui, „Betygalos krašto kulinarinis paveldas, tradiciniai papročiai, statiniai, Vals-

²⁰ Tiriant vietos bendruomenės dalyvavo dr. Salvijus Kulevičius ir Irena Šutinienė, ji taip pat apibendrina skelbiamus apklausos duomenis. Tyrimai bus tęsiami.

čiaus valdybos pastatas, 2 bažnyčios, 3 koplyčios, Didžiojo Vytauto paminklas, Betygalos piliakalniai“). Bendruomenių veikla įvardijama kaip svarbi „[...] tapatumui išsaugoti: gimtoji kalba, tradicinis maistas, papročiai, muzika, amatai, žmonės, archeologinis ir gamtos paveldas“ (Kriaunų seniūnija).

Domėjimosi ir žinių apie archeologijos paveldą požiūriu bendruomenės sąlyginai galima suskirstyti į tris grupes, kuriose vyrauja vienas ar kitas žinių ir domėjimosi šiuo paveldu tipas. Apskritai, dominuoja fragmentiškas, atsitiktinis domėjimasis ir bendros paviršutiniškos žinios, kurių dažniausiai semiamasi iš interneto ir turistams skirtos informacijos. Tokio domėjimosi objektai dažniausiai yra piliakalniai ir pilkapiai. Interesą archeologijos paveldu akivaizdžiai paskatina bendruomenės aplinkoje vykstantys archeologiniai tyrimai, nes bendruomenių nariai domisi kasinėjimais ir lankosi juose kaip stebėtojai (Kalviai, Abromiškės, Darsūniškis). Kai kurios bendruomenės pačios organizuoja ekskursijas į tyrimų vietas, nors tai dažniausiai epizodiškas vienkartinis domėjimasis. Pavyzdžiui, tokį domėjimąsi paskatino archeologiniai tyrimai, vykę GIPL dujotiekio jungties su Lenkija vietoje 2020–2021 m., taip pat kiti bendruomenių gyvenamojoje aplinkoje vykę archeologiniai tyrimai: bendruomenių atstovai teigiamai atsiliėpė apie galimybę nuvykti, bendrauti su archeologais tiesiogiai, dalyvauti tyrimuose (vaikų užimtumo kontekste).

Archeologijos paveldas taip pat neretai siejamas su mitologijos ir kolektyvinės atminties žiniomis, kuriais domimasi kaip bendruomenės nematerialaus paveldo puoselėjamų tradicijų dalimi. Archeologijos paveldo objektus suaktualina būtent jiems priskiriama reikšmė etnokultūrinėje bendruomenės tradicijoje (Grabijolai, Šilavotas).

Gilesnių ekspertinių žinių ir interesų turi bendruomenės, kurių aktyvūs nariai ar vadovai pagal savo profesiją ar išsilavinimą susiję su istorija ir paveldosauga – esami ar buvę muziejų, paveldosaugos ar panašių įstaigų darbuotojai. Apklausoje šiam žinojimo tipui atstovauja Kernavės, Paparčių, Šilavoto bendruomenių atstovai. Jie remiasi profesionaliais šaltiniais, konsultuojasi su specialistais. Šio tipo specialistų turinčios bendruomenės kartais inicijuoja ir įgyvendina paveldosaugos projektus (taip pat archeologijos objektų identifikavimą, ženklimą, tvarkybą ir kt.).

Bendruomenių veikla saugant archeologijos paveldą dažniausiai susijusi su identifikuotų ir paženklintų objektų – piliakalnių, pilkapių – sutvarkymu (šienaujami, prižiūrimi užrašai, standai ir kt.). Kai kurios bendruomenės sąmoningai renkasi tuos objektus, kuriems stinga valstybės institucijų priežiūros: „*Niekada nemačiau, kad regioninis parkas atvažiuavęs ką nors darytų*“, „[...] *Paukščių [piliakalnis] ir taip žymus... o čia net keturi [Pelekonių] piliakalniai, pamiršti, mūsų seniūnaitijoje – žinome, kad yra, reikia sutvarkyti*“ (Kašonys). Dažnai tam organizuojamos talkos. Piliakalniai ir panašūs objektai dažnai tampa bendruomenės organizuojamų renginių vieta. Dalis apklaustų bendruomenių, pasitelkdamos paveldosaugos specialistus, pačios inicijuoja ir įgyvendina paveldo išsaugojimo projektus, kurie daugiausia susiję su pagalba specialistams identifikuojant, ženklinant objektus. Pavyzdžiui, Šilavoto bendruomenė inicijavo šalia bendruomenei svarbaus tako esančių Pažarsčio pilkapyno pilkapių, Naujasodžio piliakalnio ženklimą (sukūrė, pagamino informacinius standus ir juos prižiūri). Paparčių bendruomenė inicijavo viso vietos paveldo – gamtinio, archeologijos, istorinio, architektūrinio – vertės nustatymą, ženklimą, tvarkymo darbus. Bendradarbiavimas su specialistais ir institucijomis išsamesnių ekspertinių žinių turinčių bendruomenių yra vertinamas kaip būtinas. Dėsninga, kad ir kai kurių institucijų atstovų nuomone, paveldo bendruomenėmis galėtų būti „[...] *tik tos, kurios tampriai bendradarbiauja su kultūros paveldo specialistais arba savo tarpe turi tokių specialistų, entuziastų*“ (Kintų kultūros centras).

Vertinant požiūrį į bendruomenių dalyvavimą paveldosaugoje – nemažoje dalyje bendruomenių vyrauja palankios nuostatos dėl bendruomenių dalyvavimo paveldosaugoje, suvokiant tokio dalyvavimo svarbą. Būdingą nuostatą išreiškia ši interviu citata: „[...] *jeigu ir negali kažkaip ten prisidėti, tai bent jau kreiptis į tas institucijas, į kurias reikia, nes mes... turime rūpintis plačiąja prasme, [...] mūsų teritorijoje esantis paveldas turėtų būti mūsų atsakomybėje, [...] kas gali turėt didesnę interesą už tavo vietovę negu tu pats*“ (Kalviai). Pažymėtina, kad panašiai bendruomenių dalyvavimą paveldosaugoje mato ir apklausti regionų paveldosaugos institucijų atstovai, kurie suvokia bendruomenių, kaip esančių arčiausiai paveldosaugos objektų, svarbą ir identifikuojant

neatrustus objektus, ir „[...] bendradarbiaujant su institucijomis juos prižiūrint, įgyvendinant paveldo tvarkybos, įveiklinimo ir viešinimo projektus“ (Šalčininkų r. savivaldybė). Ir pačios bendruomenės, ir institucijos bendruomenių vaidmenį paveldo atžvilgiu mato kaip pagalbinį, geriausiu atveju – patariamąjį, apie sprendimų priėmimą nėra kalbama: „Paveldo bendruomenių nuomonės turėtų būti labiau paisoma priimant institucinius sprendimus. Žinant, kad tokia bendruomenė egzistuoja, pasiūlyti jai dalyvauti, kai sprendžiami bendruomenei svarbūs klausimai. Galimas jų veiklos pobūdis – šviečiamoji veikla įvairiomis formomis“ (Alytaus–Marijampolės KPD teritorinis skyrius).

Dėl identifikuoto archeologijos paveldo, esančio bendruomenės gyvenamojoje aplinkoje, vertės ir būtinumo jį saugoti abejonių nereikšė nė viena bendruomenė, kai kurios jų, kaip minėta, prie išsaugojimo stengiasi prisidėti. Tačiau vietovių, kuriose su archeologijos paveldo apsaugai taikomais reikalavimais ir apribojimais gyventojai susiduria betarpiškai, atstovai kėlė klausimų dėl šio paveldo išsaugojimo būdų. Pavyzdžiui, Kernavės ir Merkinės atstovai kvestionavo apribojimus dėl archeologijos paveldo apsaugos reikalavimų, nes žmonėms turėtų būti „[...] sudarytos objektyvios prielaidos patogiai gyventi [...]“ (Merkinė). Painūs, gyventojams nesuprantami paveldosauginiai apribojimai, „trintis“ su vietos institucijomis (pavyzdžiui, saugomų teritorijų direkcijomis) vertinama kaip kliūtis miestelių plėtrai, neprisidedanti prie vietos gyventojų gyvenimo kokybės. Klausimų kyla dėl neidentifikuoto ir neištirto archeologijos paveldo apsaugos, nes žmonės privalo skirti tyrimams „[...] dideles sumas, kur žmogui nesvarbu visai..., o ten, kur kažką atkasė, pasiėmė ir išnešė – viskas, tavo misija baigta, tik pinigai sumokėti“ (Merkinė). Iškalbingos Kernavės bendruomenės („kaip gali kažką saugoti, jei matai, kad neteislinga“) ir Merkinės bendruomenės („kol šiukšlynas – tol gerai“, o „vertybė – tol, kol veikia“) atstovų pastabos, gerai išreiškiančios poreikį suprasti paveldo apsaugos prasmę ir tikslą. Išsakytas ir konkretus pasiūlymas, kaip paveldas galėtų duoti naudos vietos bendruomenei: „[...] visas lėšas, kurias švaistom pareigūnų algoms ir panašiai, tai metam, atveriam aikštę, iškasam po ja, atkasam tuos pamatus, padedam gražius objektus, stiklo aikštę padarom ir tada Merkinėn suvažiuos pusę Europos. Tai tik vienas pavyzdys, kaip gerai padaryti ir greitai, ir nereikia kiekvieno plytgalio, kiekvieno molio gabalo nešioti. Užverstas muziejus eksponatais, niekas jų netiria ir neištirs niekada“ (Merkinė). Požiūris gerai atspindi „valstybinio / ekspertinio“ (konservacinio požiūrio) ir „žmogiškojo“ („atkasta, ištirta, užfiksuota“) archeologijos paveldo išsaugojimo tikslų supratimo ir lūkesčių dėl jo skirtumus.

Minėtinas ir toks atvejis: bendruomenė, palaikydama suinteresuotus gyventojus, prisidėjo sprendžiant konfliktinę situaciją dėl archeologijos paveldo apsaugos su valstybės institucijomis, tačiau jos atstovai konflikto esmės negalėjo nusakyti („kas ten gyvena, tie konfliktuoja“) (Daugai). Tad neatmestina, kad autoritetą ir įtaką turinčios, tačiau žinių stokojančios bendruomenės gali lengvai tapti tam tikrų interesų grupių „ruporais“.

Tarp svarbiausių problemų, trukdančių bendruomenėms aktyviau dalyvauti prisidedant prie paveldo apsaugos, įvardijamas žmonių pasyvumas, žinių, kompetencijų, paveldo vertės suvokimo stoka bendruomenėse, detalių vietovių tyrimų (žinių) ir specialistų, kurie padėtų nustatyti vietos paveldo vertes, trūkumas, vietos institucijų supratimo ir paramos stoka, taip pat nepakankamas finansavimas. Tikimasi didesnio valstybės paveldosaugos institucijų aktyvumo ir iniciatyvų, informuojant ir įtraukiant bendruomenes.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad bendruomenių santykis su paveldu nėra vienodas ir daugiausia priklauso nuo aktyvių specialistų buvimo bendruomenėje, taip pat paveldo objektų buvimo bendruomenės aplinkoje ir tiesioginio susidūrimo su paveldosauginiais apribojimais. Archeologijos paveldas nėra pagrindinis domėjimosi ir veiklos objektas nė vienoje tirtoje bendruomenėje, dažnai nėra net aiškiai identifikuojamas ir suprantamas: jis aktualus tik kaip bendro vietovės istorinio paveldo dalis. Kita vertus, paveldo svarba, aktualumas vietos žmonių tapatybei suvokiamas nemažoje dalyje bendruomenių ir tai galima laikyti bendruomenių dalyvavimo paveldosaugoje potencialu, ypač teikiant žinias ir ugdant supratimą apie archeologijos paveldą, taip pat paveldosaugos institucijoms aktyviau bendradarbiaujant su bendruomenėmis.

Paveldo bendruomenių įgalinimas: siekiamybė ir galimybės

Asmens teisė į paveldą, kurią Faro konvencija siekia užtikrinti, turėtų būti įgyvendinta būtent per paveldo bendruomenę, kuri apibūdinama kaip „[...] žmonės, vertinantys specifinius kultūros paveldo, kuri jie viešosios veiklos sąlygomis nori išlaikyti ir perduoti ateities kartoms, aspektus“ (2b str.). „Paveldo bendruomenė“ suprantama kaip idealus kultūrinė laisve pasižyminčios bendruomenės, kurios vertybės grįstos visuotinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, tipas. Toks idealizuotas „paveldo bendruomenės“ (kuri gali būti nesusijusi su konkrečia gyvenamąja vieta, etnine kilme, kalba ar kitais tradiciniais ir „pamatuojamais“ atributais) supratimas yra vertinamas atsargiai, nuogaustaujant, kad kai kurios „paveldo bendruomenės“ gali tapti politinių ar ekonominių interesų grupių, besiremiančių žmogaus teisių ir laisvių argumentais, bet ne atstovaujančių paveldui, platformomis (Report from the Swedish National Heritage Board, 2014, p. 12, 46–51). Nesant apibrėžtumo, kokios paveldo bendruomenės yra ir (ar) galėtų būti, kyla daug abejonių dėl tradicinių paveldosaugos sistemų pajėgumo prognozuoti tokių bendruomenių radimąsi, elgseną, galimus konfliktus ir numatyti „taikinimo procesus“ (7 str., b). Kadangi „paveldo bendruomenės“ turi veikti „viešosios veiklos sąlygomis“ (angl. *within the framework of public action*, 2b str.), sprendimams, kokiomis teisėmis ir atsakomybėmis turėtų būti grįstas bendruomenių dalyvavimo paveldosaugoje modelis, koku mastu „paveldo demokratizacija“ gali būti praktiškai realizuota, reikšmingos įtakos turi ne tiek paveldosaugos sistema, kiek bendroji viešojo administravimo politika bei praktika, juolab kad Faro konvencija (ir ne tik ji viena) siekia paveldo klausimus integruoti į kitas gyvenimo sritis (5 str., 8 str.) (Europos Tarybos Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija, 2005; Report from the Swedish National Heritage Board, 2014; Rodenberg, Wagenaar, 2023a; Rodenberg, Wagenaar, 2023b).

Klasikinis piliečių įgalinimo priimant sprendimus modelis suformuotas dar 1969 m.: Sherry Arnstein, įvertinusi piliečių dalyvavimo galimybes aplinkos planavimo procesuose JAV, sudarė vadinamąsias „piliečių dalyvavimo kopėčias“ (Arnstein, 1969). Schemos esmė – dalyvavimas be pokyčių galios santykiuose neturi prasmės. „Piliečių dalyvavimo formos“ suskirstytos į 8 pakopas, kurios identifikuoja faktinį visuomenės įgalinimo lygį priimant sprendimus: 1–2. Manipuliacija ir terapija. Tikslas – naudojantis viešaisiais ryšiais pasiekti visuomenės palaikymą priimamiems sprendimams. Nedalyvavimo lygmuo. 3. Informavimas. Nors dažniausiai tai vienpusis informacijos srautas, be grįžtamojo ryšio – tai pirmasis ir būtinas žingsnis siekiant visuomenės dalyvavimo (Arnstein priskiriamas nedalyvavimo lygmeniui). 4. Konsultavimas. Dažniausiai tai visuomenės apklausos, suinteresuotųjų grupių susitikimai ir panašios veiklos, į kurių rezultatus valstybės institucijos neprivalo atsižvelgti priimdamos sprendimus. Simbolinio dalyvavimo lygmuo (Arnstein įvardytas „vitrinų apipavidalinimo ritualu“). 5. Nuraminimas, arba „nuteikimas savo naudai“. Dažniausiai tai yra specialiai atrinktų asmenų (ekspertų ir ne ekspertų) pasitarkimas įvairiose darbo grupėse, tarybose, komitetuose ir pan. Sudaromos sąlygos patarti ar planuoti, tačiau valdžios svertų turėtojai pasilieka teisę vertinti patarimų teisėtumą ar pagrįstumą, o priimdami sprendimus – juos ignoruoti. Simbolinis dalyvavimo lygmuo. 6. Partnerystė. Sprendimų priėmimo galiomis pasiskirstoma, dalijamasi planavimo ir sprendimų priėmimo atsakomybe, sprendimai priimami derantis. Realaus dalyvavimo lygmuo. 7–8. Deleguota valdžia ir piliečių kontrolė. Piliečiai atlieka visą planavimo, politikos formavimo ir įgyvendinimo veiklą, be tarpininkų, ir, galiausiai, kontroliuoja išteklius sprendimams įgyvendinti. Pusę amžiaus Arnstein „kopėčios“ yra ir kritikuotos, ir modifikuotos (Rodenberg, Wagenaar, 2023b, p. 30–37), visgi, Faro konvencijos įgyvendinimo kontekste, 6–8 „dalyvavimo laipteliai“ ir šiandien laikomi paveldo bendruomenių įgalinimo orientyru (Colomer, 2021; Rodenberg, Wagenaar, 2023b, p. 37).

Ieškant atsakymų, ar ir kaip paveldo bendruomenės galėtų prisiimti atsakomybę ir rūpintis paveldu savarankiškai, atsigręžta į Elinor Ostrom²¹ gamtos išteklių bendruomeninės nuosavybės tyrimus, paneigusius vyravusią nuomonę, kad gamtos ištekliai, konkrečios bendruomenės kolektyviai naudojami, neišvengiamai bus sunaikinti (Rodenberg, Wagenaar, 2023a, p. 19, 30). Ostrom įrodė, kad suinteresuoti naudotojai ilgainiui nustato taisykles,

²¹ 2008 m. Ostrom darbai įvertinti Nobelio premija ekonomikos srityje.

kurios be išorinio įsikišimo (ar tai būtų valstybė, ar laisvoji rinka) užtikrina ekonomiškai ir ekologiškai tvarų išteklių naudojimą (Ostrom, 1990). Šių principų taikymo vertinimas archeologijos paveldo kontekste atskleidė, kad galimybė, kai archeologijos paveldas yra viešoji nuosavybė (t. y., nepriklauso nei valstybinei, nei privačiai nuosavybės formai), galėtų būti reali ir užtikrinanti archeologijos paveldo išsaugojimą tais atvejais, kai archeologijos paveldo socialinė vertė konkrečiai bendruomenei yra itin didelė (Carman, 2009).

Paveldo disonanso konceptas (Smith, 2006, p. 80–82), kurį atliepia Faro konvencijos nuostata dėl būtinybės „nustatyti taikinimo procesus siekiant teisingai išnagrinėti situacijas, kai skirtingos bendruomenės prieštarina, vertina tą patį kultūros paveldą“ (7b str.), perspėja, kad konfliktai dėl paveldo – neišvengiami. „Paveldo disonansas“ lengvai virsta „paveldo bendruomenių disonansu“ (Smith, Waterton, 2009, p. 55–76), kurio centre – „debatai dėl paveldo vertės“ (pavyzdžiui, Carver, 1996; Carman, 2002, p. 148–178; Heritage of Value, Archaeology of Renown, 2005). Verta paminėti, kad vienas pirmųjų archeologijos paveldo verčių klausimą nagrinėjęs amerikiečių archeologas Lipe'as 1974 m. straipsnyje „Archeologijos paveldo apsaugos modelis“ (*A Conservaton Model for Archaeology*) pagrindė iki šiol taikomus archeologijos paveldo valdymo principus (Lipe, 1974), o jo pasiūlyta archeologijos paveldo verčių samprata (Lipe, 1984) keitė vyraujančią požiūrį į archeologijos paveldą, kaip išskirtinai mokslo šaltinį. XX a. antros pusės teoretikų ir praktikų svarstymai dėl archeologijos paveldo verčių sukėlė ypatingą dėmesį socialinei archeologijos paveldo vertei (Carman, 1993; Kobylinski, 2001, p. 65–81; Heritage of Value, Archaeology of Renown, 2005; Smith, 2006; Smith, 2007). Konstatuota, kad būtent visuomenėje vyraujantis vertės supratimas lemia tolesnį elgesį su archeologijos paveldu, sudaro paveldo apsaugos procesų esmę ir nulemia apsaugos rezultatus (Darvill, 1995, p. 40; Carman, 2002, p. 148–176; Carman, 2015, p. 105–130).

Svarstant apie paveldo bendruomenių, kurios konkrečiam paveldui priskiria skirtingas vertes, „taikinimo procesų“ galimybes, vis dažniau atsižvelgiama į vadinamąjį agonistinės demokratijos konceptą (Chambille, 2023), kurio esmė – politinis konfliktas yra demokratinio gyvybingumo indikatorius, reikšmingas socialiniams pokyčiams rastis. Antagonizmas yra natūrali demokratinės visuomenės, kurioje gyvena skirtingi žmonės, ypatybė, todėl svarbiausias demokratinės politikos uždavinys – nukreipti galimą visuomenės antagonizmą į agonizmą, t. y. sukurti tokias demokratinės institucijas ir praktiką, kurioje potencialus antagonizmas gali būti teisėtai išreikštas agonizmo forma. Laikantis šio požiūrio, tektų atsakyti harmoningos visuomenės, kuri visada pasiekia konsensuą, idėjos ir pripažinti, kad sutarimą dėl paveldo ne visada įmanoma pasiekti, ypač jei turima reikalo su kultūriškai nulemtomis vadinamosiomis „šventosiomis vertybėmis“ (angl. *sacred values*) (Collins, Fairclough, Turner, 2023). Visgi praktinis „sutariame, kad nesutariame“ įgyvendinimas yra itin problemiškas, nes klausimo epicentre iškyla ne tik atminties „karai“ (plg. Statulevičiūtė-Kaučikienė, 2022), bet ir neatidėliotini elgesio su paveldu sprendimai, sąlygojami nepaslankių biurokratinių paveldo apsaugos sistemų.

Paveldui būdingas disonansas, potencialus, sudėtingai prognozuojamas ir valdomas konfliktas, bendruomenių neapibrėžtumas, žinojimo bei paveldo išsaugojimo suvokimo skirtumai sąlygoja, kad, nepaisant ilgametės viešosios archeologijos veiklų tradicijos, „autorizuoto paveldo diskurso“ sprendimų priėmimo struktūroje bendruomenių dalyvavimas tebėra simbolinis, t. y. retai perkopia 5-ąjį Arnstein kopėčių laiptelį (Olivier, 2017; Rodenberg, Wagenaar, 2023b, p. 37). Reali bendruomenių įtrauktis yra susijusi su atskirais projektais, taikant praktinius „iš viršaus į apačią“, „iš apačios į viršų“, dalyvavimui „uždarus“ ir „atvirus“ konkrečios veiklos įgyvendinimo modelius (Calling on the Community, 2023).

Išvados

Šiuolaikinės archeologijos paveldo apsaugos tendencijos atliepia „paveldo demokratizacijos“ procesą ir siekia į Valetos konvencijos suformuotas valstybines archeologijos paveldo apsaugos sistemas integruoti Faro konvencijos idėjas. Europos archeologijos konsiliumas, vienijantis Europos Tarybos valstybių narių nacionalines institucijas, atsakingas už archeologijos paveldo tvarkymą ir išsaugojimą, 2014 m. priėmė Amersforto darbotvarkę,

o 2022–2027 m. strateginiame plane pagrindinį dėmesį skiria archeologijos ir visuomenės sąveikos stiprinimui. Tradicinė archeologijos paveldo apsauga istoriškai susiformavo archeologijos mokslo aprėptyje ir yra grįsta ekspertinėmis žiniomis, todėl praktikoje „paveldo demokratizacijos“ procesai, kaip ir savo pobūdžiu skirtingų Valetos ir Faro konvencijų nuostatų suderinamumas, – sudėtingi.

Archeologijos mokslo, paveldo apsaugos ir visuomenės sąveikos stiprinimo veiklos, kurias galima apibūdinti bendrine „viešosios archeologijos“ sąvoka, šiuolaikinių „paveldo demokratizacijos“ procesų kontekste yra vertinamos kaip nebeapokanamos: siekiama ne tik atverti galimybes paveldo bendruomenėms prisidėti, bet ir realiai sudaryti sąlygas tokioms bendruomenėms priimti sprendimus dėl paveldo išsaugojimo. Nors visuomenės dalyvavimas bendroje sprendimų priėmimo struktūroje tebėra simbolinis, tačiau, atsižvelgiant į valdžios centralizacijos mažėjimo tendencijas, konstatuojama, kad visuomenės vaidmuo priimant sprendimus – stiprės.

2019 m. Kultūros ministerijos užsakymu tyrimą atlikę ekspertai konstatavo, kad Faro konvencijos nuostatų taikymas Lietuvoje neturėtų būti visą kultūros paveldo suvokimą kardinaliai keičiantis žingsnis, nes konvencijos tezės yra artimos Lietuvos dokumentuose įvardytiems principams. Vis dėlto pagrindiniai praktiniai poslinkiai link didesnės visuomenės įtraukties, bent kol kas nepaveikę archeologijos paveldo, valstybinėje kultūros paveldo apsaugos sistemoje šiandien yra matomi tik paveldo vertybių apskaitoje.

Archeologijos mokslo ir paveldo išsaugojimo kontekste „paveldo demokratizacija“ vertinama nevienodai: neaišku, kokios yra tokios „demokratizacijos“ ribos, ypač brėžiant archeologijos mokslo ir pseudomokslo žinojimo kontūrus ir šiuo žinojimu grįstus sprendimus dėl archeologijos paveldo išsaugojimo. Visuomenės nuostatos archeologijos mokslo ir paveldo atžvilgiu yra pažįstamos menkai.

Atlikus pusiau struktūruotus interviu su 10 vietos bendruomenių atstovais, išryškėjo, kad dauguma apklaustųjų neturi aiškios archeologijos paveldo sampratos, ir, nors šis paveldas yra suvokiamas kaip svarbus – dažniausiai matomas kaip bendro istorinio paveldo dalis, atskirai neišskiriamas ir neapibrėžiamas. Kai kurios bendruomenės archeologijos paveldą sureikšmina etnokultūrinėje bendruomenės tradicijoje, asocijuoja su kolektyvinės atminties žiniomis, mitologijos vaizdiniais. Geresnis supratimas apie archeologijos paveldą būdingas toms bendruomenėms, kurių aktyvūs nariai savo profesinėje veikloje yra (ar buvo) susiję su paveldo (plačiąja prasme) sritimi.

Bendruomenės, kurios su archeologijos paveldu susiduria netiesiogiai (t. y. gyvena „šalia paveldo“), archeologijos paveldo objektus vertina kaip svarbius bendruomenės tapatybei, dalyvauja juos prižiūrint (dažniausiai pilikalnius ar pilkapius), neretai jie tampa bendruomenių susibūrimo vieta. Ekspertų identifikuoto archeologijos paveldo vertės ir būtinumo jį saugoti nekvestionuoja nė viena bendruomenė. Tačiau tos bendruomenės, kurių nariai tiesiogiai susiduria su archeologijos paveldu savo kasdienėje veikloje (t. y. „gyvena pavelde“), kėlė klausimų dėl archeologijos paveldo apsaugos būdų ir reikalavimų, kuriuos kai kuriais atvejais laikė nesuprantamais, pertekliniais, trukdančiais vietovės plėtrai ir gyvenimo kokybei.

Galima konstatuoti, kad bendruomenių santykis su archeologijos paveldu nevienodas ir daugiausia priklauso nuo atitinkamų žinių turinčių, aktyvių narių buvimo bendruomenėje, taip pat paveldo objektų gausos bendruomenės gyvenamojoje aplinkoje, galimybės betarpiškai susipažinti su archeologijos paveldo tyrimais, tiesiogiai bendrauti su tyrėjais. Tiek pačių vietos bendruomenių, tiek su paveldo išsaugojimu susijusių institucijų atstovai bendruomenių vaidmenį paveldo apsaugoje įžvelgia kaip pagalbinį arba patariamąjį.

Nors archeologijos paveldas nėra pagrindinis domėjimosi ir veiklos objektas nė vienoje tirtose vietose bendruomenėje, dažnai nėra net aiškiai identifikuojamas, žinių apie archeologijos paveldą – stinga, vis dėlto paveldo svarba, aktualumas žmonių vietos tapatybei suvokiamas nemažoje dalyje bendruomenių ir tai galima laikyti konstruktyvaus bendruomenių dalyvavimo paveldosaugoje potencialu.

Šaltiniai

- Amersfoort Agenda, 2015. Amersfoort Agenda – setting the agenda for the future of archaeological heritage management in Europe. P. A. C. Schut, D. Scharff, L. C. de Wit (sud.) Setting the Agenda: Giving New Meaning to the European Archaeological Heritage. EAC Occasional Paper No. 10, p. 15–23 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.europae-archaeologiae-consilium.org/_files/ugd/881a59_89fd5bda0cb6489bbc2934d7e2c79e9b.pdf [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Archeologijos paveldo apsaugos ir valdymo chartija, 1990. Kultūros paveldas šiuolaikiniame pasaulyje: tarptautiniai kultūros paveldo apsaugos principai ICOMOS dokumentuose 1965–2014 metais. ICOMOS doktrinos šaltinių vertimas į lietuvių kalbą ir moksliniai komentarai. J. Merkevičienė (sud.), ICOMOS Lietuvos nacionalinis komitetas, p. 65–70.
- Dėl Europos Archeologijos paveldo apsaugos konvencijos įgyvendinimo Lietuvoje, 2008. Lietuvos Respublikos Valstybinės kultūros paveldo komisijos 2008 m. balandžio 11 d. sprendimas Nr. S-4-(132) „Dėl Europos Archeologijos paveldo apsaugos konvencijos įgyvendinimo Lietuvoje“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.318735?jfwid=x4249kcbm> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Dėl Lietuvos prisijungimo prie Kultūros paveldo vertės pagrindų visuomenei konvencijos, 2017. Lietuvos Respublikos Seimo 2017 m. lapkričio 14 d. rezoliucija Nr. XIII-725 „Dėl Lietuvos prisijungimo prie Kultūros paveldo vertės pagrindų visuomenei konvencijos“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/df1af4a2ca-d511e782d4fd2c44cc67af> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Dėl Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymo Nr. ĮV-150 pakeitimo, 2009. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2009 m. rugsėjo 22 d. įsakymas Nr. ĮV-506 „Dėl Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymo Nr. ĮV-150 „Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.353513> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Dėl Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymo Nr. ĮV-150 pakeitimo, 2023. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2023 m. sausio 26 d. įsakymas Nr. ĮV-59 „Dėl Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymo Nr. ĮV-150 „Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ad0cf760a0e011e-da06e9a4a8dd92fc1> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Delio deklaracija dėl paveldo ir demokratijos, 2017. The Delhi Declaration on Heritage and Democracy, Delhi, India on 11–15 December 2017, ICOMOS [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA2017_Delhi-Declaration_20180117_EN.pdf [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- EAC Strategic Plan, 2022. EAC Strategic Plan 2022–2027, Confirmed by General Assembly March 2022 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.europae-archaeologiae-consilium.org/_files/ugd/881a59_fe9e268c086b45c3b9993a-194722d63a.pdf [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija, 1969. European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage. London, 6.V.1969. Council of Europe [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/1680072318> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Europos Tarybos Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija, 2005. Europos Tarybos Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija. Faras, 2005 m. spalio 27 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://vvpk.lt/wp-content/uploads/2018/05/tekstas.pdf> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Explanatory Report, 1992. Explanatory Report to the European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)*, Valletta, 16.I.1992. Europos Taryba [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/16800cb5e0> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Explanatory Report, 2005. Explanatory Report to the Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. Faro, 27.X.2005. Europos Taryba [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/16800d3814> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais, 1998. Orhusas, 1998 m. birželio 25 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.133597> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Kultūros paveldas šiuolaikiniame pasaulyje, 2016. Kultūros paveldas šiuolaikiniame pasaulyje. Tarptautiniai kultūros paveldo apsaugos principai ICOMOS dokumentuose 1965–2014 metais. ICOMOS doktrinos šaltinių vertimas į lietuvių kalbą ir moksliniai komentarai. J. Merkevičienė (sud.), ICOMOS Lietuvos nacionalinis komitetas.
- Kultūros paveldo apsaugą ir paslaugų teikimą reglamentuojančių teisės aktų ir kultūros paveldo apsaugos srityje dalyvaujančių institucijų funkcijų tyrimas, 2019. Kultūros paveldo apsaugą ir paslaugų teikimą reglamentuojančių teisės aktų ir kultūros paveldo apsaugos srityje dalyvaujančių institucijų funkcijų tyrimas, siekiant patobulinti teisinį reglamentavimą ir institucinę sandarą, kad gyventojams būtų teikiamos kokybiškos paslaugos efektyviausiu būdu. Galutinė tyrimo ataskaita. A. Jaržemskas, V. Nikitinas, I. Girdvainienė, A. Gučas (aut.). Užsakovas: Lietuvos Respublikos kultūros ministe-

- rija. Paslaugų teikėjas: Smart Continent LT, UAB [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.kulturostyrimai.lt/wp-content/uploads/2020/12/Kulturos-paveldo-apsauga-ir-paslaugu-teikima-reglamentuojanciu-teises-aktu-ir-kulturos-paveldo-apsaugos-srityje-dalyvaujanciu-instituciju-funkciju-tyrimas.pdf> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Kuo galime pasigirti saugodami archeologinį paveldą? 2020. Valstybinė kultūros paveldo komisija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://vkpk.lt/naujienos/kuo-galime-pasigirti-saugodami-archeologini-pavelda/> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Lietuvos Respublikos draudimo propaguoti totalitarinius, autoritarinius režimus ir jų ideologijas įstatymas, 2022. Lietuvos Respublikos draudimo propaguoti totalitarinius, autoritarinius režimus ir jų ideologijas įstatymas Nr. XIV-1679, priimtas Lietuvos Respublikos Seimo 2022 m. gruodžio 13 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b80056227d3211edbdcebd68a7a0df7e/asr> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004. Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas Nr. IX-2452, priimtas Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. rugsėjo 28 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.243075?jfwid=1z5x0dpa8> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimas, 2021. Nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimas, Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://inventorius-paveldas.hub.arcgis.com/> [žiūrėta 2024 m. lapkričio 2 d.].
- Nekilnojamųjų kultūros vertybių atrankos ir reikšmingumo lygmens nustatymo kriterijų aprašas, 2005. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymas Nr. IV-150 „Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.254663?jfwid=bkaxmnbh> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Pasaulio paveldo konvencija, 1972. Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija, Paryžius, 1972 m. lapkričio 16 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://whc.unesco.org/en/convention/> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija, 1992. 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija. Valeta, 1992 m. sausio 16 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.90753> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Pertvarkos rizikų valdymas, 2018 m. Kultūros paveldo apsaugos pertvarkos metmenys, pristatyti LR Kultūros ministerijoje 2018-05-11.
- Rekomendacijos dėl tarptautinių principų archeologiniams kasinėjimas, 1956. Recommendations on international principles applicable to archaeological excavations. Adopted by the General Conference at its ninth session, New Delhi. 5 December 1956. Conventions and Recommendations of Unesco concerning the protection of the cultural heritage. UNESCO [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000059218> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Report from the Swedish National Heritage Board, 2014. The Faro Convention. Report from the Swedish National Heritage Board [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://historicengland.org.uk/content/docs/research/faro-conventionpdf/> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- TAG, 2010. 32nd annual meeting of the Theoretical Archaeology Group [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://nomadit.co.uk/conference/tag2010#818> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Valstybės ateities vizija „Lietuva 2050“, 2023. Lietuvos Respublikos Seimo 2023 m. gruodžio 23 d. nutarimas Nr. XIV-2466 „Dėl Valstybės pažangos strategijos „Lietuvos ateities vizija „Lietuva 2050“ patvirtinimo“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a8b03ef0a55511ee8172b53a675305ab?jfwid=1z7qrkybq> [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].

Literatūra

- Arnstein S. R. 1969. A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, vol. 35(4), p. 216–224.
- Augustinavičius R., Poškienė J. 2016. Pastarųjų dešimties metų pokyčiai Lietuvos archeologinio paveldo apsaugos teisinio reglamentavimo srityje. *Archaeologia Lituana*, t. 16, p. 137–157.
- Byrne D. 1991. Western hegemony in archaeological heritage management. *History and Anthropology*, 5 (2), p. 269–276.
- Calling on the Community, 2023. *Calling on the Community. Understanding Participation in the Heritage Sector; an Interactive Governance Perspective*. J. Rodenberg, P. Wagenaar, G. J. Burgers (sud.). Berghahn Books.
- Carman J. 1993. The P is silent – as in archaeology. *Archaeological Review from Cambridge*, vol. 12 (1), p. 39–53.
- Carman J. 2000. Theorising the practice of archaeological heritage management. *Archaeologia Polona*. Special theme: Archaeological heritage management. Warsaw, vol. 38, p. 5–21.
- Carman J. 2002. *Archaeology and Heritage. An Introduction*. London, New York: Continuum.

- Carman J. 2009. *Against Cultural Property. Archaeology, Heritage and Ownership*. Duckworth Debates in Archaeology. London: Duckworth.
- Carman J. 2011. Stories We Tell: Myths at the Heart of ‘Community Archaeology’. *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress*, vol. 7 (3), p. 490–501.
- Carman J. 2015. *Archaeological Resource Management: An International Perspective*. Cambridge University Press.
- Carver M. 1996. On archaeological value. *Antiquity*, vol. 70 (267), p. 45–56.
- Chambille J. 2023. From ‘Democratic Turn’ to ‘Agonistic Approach’. Understanding Participation from the Perspective of Mouffe’s Agonistic Pluralism. J. Rodenberg, P. Wagenaar, G. J. Burgers (sud.) *Calling on the Community. Understanding Participation in the Heritage Sector, an Interactive Governance Perspective*. Berghahn Books, p. 53–68.
- Cleere H., 2000. *Archaeological Heritage Management in the Modern World*. *One World Archaeology*, 9, p. 2–8.
- Collins R., Fairclough G., Turner S. 2023. Building a Community of Practice in a Roman Heritage Landscape. J. Rodenberg, P. Wagenaar, G. J. Burgers (sud.) *Calling on the Community. Understanding Participation in the Heritage Sector, an Interactive Governance Perspective*. Berghahn Books, p. 71–92.
- Colomer L. 2021. Exploring participatory heritage governance after the EU Faro Convention. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, Vol. 13, No. 4, p. 856–871.
- Council of Europe, 2009. *Heritage and beyond*. Council of Europe Publishing.
- Creating Participatory Dialogue in Archaeological and Cultural Heritage, 2022. *Creating Participatory Dialogue in Archaeological and Cultural Heritage Interpretation: Multinational Perspectives*, J. H. Jameson, Sh. Baugher (sud.). Springer.
- Darvill T. 1995. Value systems in archaeology. M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman, D. Wheatley (sud.) *Managing Archaeology*. London, New York: Routledge, p. 41–50.
- Depaepe P. 2016. Preventive Archaeology, Scientific Research and Public Outreach: Some Non-politically Correct Thoughts. P. Novaković, M. Horňák, M. P. Guermandi, H. Stäuble, P. Depaepe, J. P. Demoule (sud.) *Recent Developments in Preventive Archaeology in Europe. Proceedings of the 22nd EAA Meeting in Vilnius, 2016*. Ljubljana: Ljubljana University Press, Faculty of Arts, p. 33–40.
- Díaz-Andreu M., Champion T. 1996. Nationalism and archaeology in Europe: an introduction. M. Díaz-Andreu, T. Champion (sud.) *Nationalism and Archaeology in Europe*. London: UCL Press, p. 1–23.
- European Preventive Archaeology, 2007. *European preventive archaeology: papers of the EPAC Meeting, Vilnius 2004*. K. Bozóki-Ernyey (sud.), National Office of Cultural Heritage, Hungary – Council of Europe.
- Fairclough G. 2009. New heritage frontiers. *Heritage and beyond*. Council of Europe Publishing, p. 29–41.
- Florjanowicz P. 2015. From Valletta to Faro with a stopover in Brussels. International legal and policy background for archaeology or simply the understanding of heritage at the European level. P. Florjanowicz (sud.) *When Valletta meets Faro. The reality of European archaeology in the 21st century*. EAC Occasional Paper No. 11, p. 25–32 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.europae-archaeologiae-consilium.org/_files/ugd/881a59_e7460ccfb36a403eb7ec21c156e6c8eb.pdf [žiūrėta 2024 m. liepos 23 d.].
- Gould P. G. 2018. *Empowering Communities through Archaeology and Heritage. The Role of Local Governance in Economic Development*. Series: Debates in Archaeology. Bloomsbury Academic.
- Heritage of Value, Archaeology of Renown, 2005. *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*. C. Mathers, T. Darvill, B.J. Little (sud.). University Press of Florida.
- Holtorf C. 2005. Beyond Crusades: How (Not) to Engage with Alternative Archaeologies. *World Archaeology*, Vol. 37, No. 4, Debates in “World Archaeology”, p. 544–551.
- Jameson J. H. 2022. Facilitated Dialogue and the Evolving Philosophies on the Public Interpretation of Cultural Heritage Sites. J. H. Jameson, Sh. Baugher (sud.) *Creating Participatory Dialogue in Archaeological and Cultural Heritage Interpretation: Multinational Perspectives*, p. 9–24.
- Karl R. 2012. The public? Which public? N. Schücker (sud.) *Integrating Archaeology. Science-Wish-Reality. Social Role, Possibilities and Perspectives of Classical Studies*. Römisch-Germanische Kommission, Frankfurt a M., p. 23–27.
- King T. F. 2011. Introduction. T. F. King (sud.) *A Companion to Cultural Resource Management*. Wiley-Blackwell, p. 27–35.
- Kobyliński Z. 2011. *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*. Warszawa, 2001.
- Lipe W. 1974. A Conservation Model for American Archaeology. *Kiva*, Spring–Summer, 1974, Vol. 39, No. 3/4, p. 213–245.
- Lipe W. 1984. Value and meaning in cultural resources. L. Smith (sud.) *Cultural Heritage. Critical Concepts in Media and Cultural Studies*, Routledge, 2007, vol. I, p. 286–306.
- Marshall Y. 2002. What is community archaeology? *World Archaeology*. 2002, vol. 34 (2), p. 211–219.
- Matsuda A., Okamura K. 2011. Introduction: New Perspectives in Global Public Archaeology. A. Matsuda, K. Okamura (sud.) *New Perspectives in Global Public Archaeology*. New York, Dordrecht Heidelberg, London: Springer, p. 1–18.
- McGimsey Ch. R. 1972. *Public archaeology*. New York, London: Seminar Press.
- Merriman N. 2004. Introduction: diversity and dissonance in public archaeology. N. Merriman (sud.) *Public archaeology*. London, New York: Routledge, p. 1–17.

- Moshenska G. 2017. Introduction: public archaeology as practice and scholarship where archaeology meets the world. G. Moshenska (sud.) *Key Concepts in Public Archaeology*. London: UCL Press, p. 1–13.
- Olivier A. 2017. Communities of Interest: Challenging Approaches. *Journal of Community Archaeology & Heritage*, 4 (1), p. 7–20.
- Osgood R. 2023. *Broken Pots, Mending Lives: The Archaeology of Operation Nightingale*. Oxbow Books.
- Ostrom E. 1990. *Governing the Common. The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press.
- Pyburn, K. A. 2008. Public Archaeology, Indiana Jones, and Honesty. *Arch* 4, p. 201–204.
- Recent Developments in Preventive Archaeology in Europe, 2016. *Recent Developments in Preventive Archaeology in Europe. Proceedings of the 22nd EAA Meeting in Vilnius, 2016*. P. Novaković, M. Horňák, M. P. Guernandi, H. Stäuble, P. Depaepe, J. P. Demoule (sud.). Ljubljana: Ljubljana University Press, Faculty of Arts.
- Rodenberg J., Wagenaar P. 2023a. Understanding the Governance of Heritage. A Plea for Using Public Administration Theories in Heritage Studies. J. Rodenberg, P. Wagenaar, G. J. Burgers (sud.) *Calling on the Community. Understanding Participation in the Heritage Sector, an Interactive Governance Perspective*. Berghahn Books, p. 7–27.
- Rodenberg J., Wagenaar P. 2023b. Interacting with Governance. A Public Administration Perspective on Interactive Governance for Heritage Studies. J. Rodenberg, P. Wagenaar, G. J. Burgers (sud.) *Calling on the Community. Understanding Participation in the Heritage Sector, an Interactive Governance Perspective*. Berghahn Books, p. 28–52.
- Sabloff J. 2008. *Archaeology Matters. Action Archaeology in the Modern World*. New York: Routledge.
- Schadla-Hall T. 1999. Editorial: Public Archaeology. *European Journal of Archaeology*, Vol. 2 (2), p. 147–158.
- Schofield J. 2014. Heritage Expertise and the Everyday: Citizens and Authority in the Twenty-first Century. J. Schofield (sud.) *Who Needs Experts? Counter-mapping Cultural Heritage*. London, New York: Routledge, p. 1–11.
- Shanks M. 2008. Public Archaeology/Museology/Conservation/Heritage. C. Renfrew, P. Bahn (sud.) *Archaeology. The Key Concepts*. Routledge, p. 219–223.
- Skeates R. 2004. *Debating the Archaeological Heritage*. Duckworth Debates in Archaeology. London: Duckworth.
- Smith L. 2004. *Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage*. London, New York: Routledge.
- Smith L. 2006. *Uses of Heritage*. London, New York: Routledge.
- Smith L. 2007. Heritage management as postproceusal archaeology? L. Smith (sud.) *Cultural Heritage. Critical Concepts in Media and Cultural Studies*, vol. II, Routledge, p. 172–187.
- Smith L., Waterton E. 2009. *Heritage, Communities and Archaeology*. Bloomsbury Debates in Archaeology. Bloomsbury Academic.
- Statulevičiūtė-Kaučikienė, Rūta. 2022. Už kokią Lietuvą kovojame, kai kovojame dėl memorialo kovotojams už Lietuvos laisvę? *Politologija*, 106 (2), p. 53–88.
- Thérond D. 2009. Benefits and Innovations of the Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. *Heritage and Beyond*. Council of Europe, p. 9–12.
- Trigger B.G. 2006. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge University Press, 2006.
- Tully G., Anés L. D., Thomas S., Olivier A., Benetti F., Mena C. A., Arnau A. Ch., Rizner M., Möller K., Karl R., Matsu-da A., José María Martín Civantos J. M. M., Brogiolo G. P., Cívicos N. C., Ripanti F., Bautista J. S., Schivo S. 2022. Evaluating participatory practice in archaeology: proposal for a standardized approach. *Journal of Community Archaeology & Heritage*, 9:2, p. 103–119.
- Waterton E., Smith L. 2009. There is no such *thing* as heritage. E. Waterton, L. Smith (sud.) *Taking Archaeology out of Heritage*. Cambridge Scholars Publishing, p. 10–27.
- Westmont C. 2022. Introduction. In Pursuit of a Critical Public Archaeology. C. Westmont (sud.) *Critical Public Archaeology: Confronting Social Challenges in the 21st Century*. Berghahn Books, p. 12–21.
- Willems W. 2010. Managing Archaeological Heritage Resources in Europe. P. M. Messenger, G. S. Smith (sud.) *Cultural Heritage Management. A Global Perspective*. University Press of Florida, p. 212–229.

From Valletta to Faro: Archaeological Heritage and Communities

Justina Poškiienė

Summary

The article discusses the changing trends in archaeological heritage conservation – from expertise-based heritage protection to the ‘democratisation of heritage’. This process is well represented by the Amersfoort Agenda, adopted by *The Europae Archaeologiae Consilium* (EAC) in 2014, which seeks to integrate the principles of the Faro Convention into the practice of archaeological heritage protection developed by the Valletta Convention. It is in this aspect – the relationship between

archaeology and society – that the paper presents the contemporary processes of archaeological heritage protection, as well as insights into local communities' attitudes towards archaeological heritage in Lithuania.

In the heritage conservation practice, the processes of 'democratisation of heritage' are not self-evident, and the compatibility of the different nature of the Valletta and Faro Conventions is difficult to accomplish. The activities to strengthen the interaction between archaeological science, heritage conservation and society, which can be described under the concept of 'public archaeology projects', are considered insufficient in the context of the contemporary processes of 'heritage democratisation', which aim not only to provide opportunities for the contribution of heritage communities, but also to empower them to make decisions about heritage conservation. Today, the participation of public in the overall decision-making structure is still symbolic, but, in the context of a decreasing centralisation of power, the role of different groups of interests in decision-making will increase.

In 2019, experts conducting a study commissioned by the Ministry of Culture of the Republic of Lithuania stated that the application of the principles of the Faro Convention in Lithuania should not be a step that would radically change the entire perception of cultural heritage, as the principles identified in national legal documents are already close to the theses of the Convention. Today, the most significant practical change in the State protection of cultural heritage towards greater public involvement, at least for the time being, without affecting the archaeological heritage, can be seen in the processes of listing the cultural heritage.

In the context of archaeology, the 'democratisation of heritage' is seen as controversial: it is not clear what the limits of such 'democratisation' are, in particular with regard to the boundaries of archaeological 'scientific' and 'non-scientific' knowledge and the decisions about the conservation of the archaeological heritage that are based on this knowledge, the ambiguous objectives of the actors involved in decision-making, the ways in which conflicts are resolved, and so on. Furthermore, public attitudes towards the archaeological science and heritage are poorly understood.

Semi-structured interviews with representatives of 10 local communities in Lithuania revealed that the vast majority of respondents do not have a clear concept of archaeological heritage, and that, although this heritage is perceived as important, it is usually seen as part of the overall 'historical heritage' and is not distinguished and/or defined on its own. Some communities place an emphasis on archaeological heritage in the ethno-cultural tradition of the community, associating it with knowledge of the collective memory and mythological representations. A more profound understanding of archaeological heritage is characteristic of those communities whose active members are (or have been) involved in heritage (in the broadest sense) in their professional activities.

Communities having an indirect interaction with the archaeological heritage (i.e., those living 'close to the heritage') consider the archaeological heritage as important for the identity of the local community, participate in its maintenance (usually, hillforts or burial mounds), and objects of this nature often become a meeting place for the communities. The value of the archaeological heritage identified by the experts and the need to preserve it are usually not questioned by any community. However, those communities whose members directly encounter the archaeological heritage in their daily activities (i.e., those who literally 'live in the heritage') have expressed different attitudes towards the protection requirements for the archaeological heritage, which, in some cases, they consider to be excessive, as the regulations are hindering the development of the locality and obstructing the improvement of the quality of life.

It can be noted that the relationship of local communities to archaeological heritage varies and depends largely on the presence of active and skilled members in the community, as well as the abundance of heritage sites in the community's territory and the possibility of direct access to archaeological heritage research, as well as direct contact with researchers. Both the local communities themselves and the representatives of the institutions involved in heritage protection see the role of the communities in heritage protection as supportive or advisory.

Although the archaeological heritage is not the main object of interest and activity in any of the communities surveyed, and is often not even clearly identifiable, the importance of the heritage and its relevance to the people's local identity is perceived in a significant number of communities, which can be seen as a potential for constructive involvement of local communities in heritage conservation.